

Toegankelijkheid Agrarisch Cultuurlandschap

stelsysteem

innovatie

PraktijkRapport Rundvee 15

Toegankelijkheid Agrarisch Cultuurlandschap

oktober 2002

Colofon

Uitgever

Praktijkonderzoek Veehouderij
Postbus 2176, 8203 AD Lelystad
Telefoon 0320 - 293 211
Fax 0320 - 241 584
E-mail info@pv.agro.nl.
Internet <http://www.pv.wageningen-ur.nl>

Redactie en fotografie

Praktijkonderzoek Veehouderij

© Praktijkonderzoek Veehouderij

Het is verboden zonder schriftelijke toestemming van de uitgever deze uitgave of delen van deze uitgave te kopiëren, te vermenigvuldigen, digitaal om te zetten of op een andere wijze beschikbaar te stellen.

Aansprakelijkheid

Het Praktijkonderzoek Veehouderij aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen

Bestellen

ISSN 0169-3689
Eerste druk 2002/oplage 150
Prijs € 17,50

Losse nummers zijn schriftelijk, telefonisch, per E-mail of via de website te bestellen bij de uitgever.

Referaat

ISSN 0169-3689

Kommers, M.A.W. (Praktijkonderzoek Veehouderij; PV), Hopster, G.K. (Praktijkonderzoek Plant & Omgeving: PPO AGV)
Toegankelijkheid Agrarisch Cultuurlandschap. Een studie naar knelpunten en oplossingen (2002)
PV-PraktijkRapport Rundvee 15
36 p., 2 fig., 30 tab.

Omschrijving

Het Nederlandse platteland, en dan met name het agrarisch landschap is erg aantrekkelijk voor veel recreanten. De vraag naar extensieve recreatie in het agrarisch cultuurlandschap neemt nog steeds toe. Echter de toegankelijkheid van het agrarisch cultuurlandschap voor onder andere wandelaars is beperkt. Er zijn al veel onderzoeken geweest naar de oorzaken hiervan. Er is echter nog weinig zicht op hoe agrariërs openstelling van hun gronden voor wandelaars belevan. Waarom zijn zij overgegaan tot openstelling? Welke belemmeringen zijn zij tegengekomen en hoe is hier mee omgegaan? Deze studie probeert aan de hand van praktijkervaringen van agrariërs en andere relevante betrokken partijen zoals het Wandelplatform-LAW inzicht te krijgen in de knelpunten maar ook oplossingen op weg naar een realisering van meer wandelpaden over agrarische gronden.

Trefwoorden

Toegankelijkheid, openstelling, cultuurlandschap, agrariërs, wandelaars

PRAKTIJKONDERZOEK
VEEHOUDERIJ

PRAKTIJKONDERZOEK
PLANT & OMGEVING

PraktijkRapport Rundvee 15

Toegankelijkheid Agrarisch Cultuurlandschap

Een studie naar knelpunten en oplossingen

M.A.W. Kommers (PV)
G.K. Hopster (PPO-AGV)

oktober 2002

Voorwoord

Nederlanders hebben steeds meer behoefte aan recreëren in een rustige en mooie omgeving. Het platteland wordt door velen geïdentificeerd met begrippen als rust, ruimte en natuur. Het is dan ook niet verwonderlijk dat steeds meer Nederlanders op het platteland willen recreëren. Wandelen en fietsen zijn daarbij het meest in beeld. Er is dan ook sprake van een toenemende vraag naar wandel- en fietsmogelijkheden op het platteland. Vooral het aanbod van wandelpaden in het landelijk gebied blijft echter achter bij de vraag. Het gaat dan met name om wandelpaden op agrarische gronden. Boeren zijn kennelijk niet zo snel bereid hun land open te stellen voor wandelaars. Mogelijk negatieve effecten voor hun bedrijfsvoering kunnen daar een rol in spelen.

Er is dus blijkbaar nog veel onduidelijkheid over de vraag of en zo ja hoe wandelpaden op agrarische bedrijven gerealiseerd kunnen worden zonder dat de belangen van de agrariër hierdoor geschaad worden. Praktijkonderzoek Veehouderij en Praktijkonderzoek Plant & Omgeving hebben, in nauwe samenwerking met Stichting Wandelplatform-LAW, een studie uitgevoerd naar knelpunten bij openstelling van agrarische gronden voor wandelaars en naar mogelijke oplossingen voor deze knelpunten. Dit rapport geeft, aan de hand van praktijkervaringen van agrariërs en andere belanghebbende partijen, inzicht in de mogelijkheden om (meer) wandelpaden te realiseren op agrarische gronden.

Bij het onderzoek zijn veel personen betrokken geweest. Het Wandelplatform heeft het mogelijk gemaakt dat enquêtes afgenomen zijn bij agrariërs die hun land al hebben opengesteld voor wandelaars. Zonder de inbreng van deze deelnemers aan de openstellingregeling van het Wandelplatform hadden we deze studie niet kunnen uitvoeren. Dank daarvoor. Ook dank aan de heer Hupkes van het Wandelplatform voor zijn bijdrage hierbij. Onze dank gaat ook uit naar de deelnemers van de praktijknetwerken Bioveem, Koeien&Kansen en Natuurbreed voor hun inbreng. Ten slotte een woord van dank aan de betrokken onderzoekers: Maarten Kommers en Gerard Migchels, beiden werkzaam bij het Praktijkonderzoek Veehouderij, en Gerko Hopster, werkzaam bij Praktijkonderzoek Plant & Omgeving.

Deze studie is gefinancierd door het Ministerie van LNV in het kader van het onderzoeksprogramma Multifunctionele Bedrijfssystemen.

Ik hoop dat de in dit rapport beschreven oplossingen (in de praktijk ontstaan) ook door andere agrariërs in praktijk gebracht gaan worden, met steun van wandelaars en beleidsmakers. Dat kan de toegankelijkheid van het platteland voor wandelaars aanzienlijk vergroten. Uiteindelijk heeft iedereen daar baat bij.

F. Mandersloot
Hoofd Rundvee, Schapen, Paarden en Geiten

Samenvatting

De behoefte aan wandelen in de open, groene ruimte van Nederland neemt nog steeds toe. Openstelling van agrarische gronden zou, gezien het grote areaal, voor een groot deel kunnen voorzien in deze behoefte. Echter het aanbod van wandelpaden op agrarische gronden blijft achter bij de vraag. Er zijn inmiddels voldoende gegevens verzameld omtrent bezwaren tegen openstelling en voorwaarden die door agrariërs en andere betrokkenen gesteld worden om tot openstelling van agrarische gronden over te gaan. De bestaande literatuur op het gebied van openstelling geeft echter weinig inzicht in hoeverre bestaande openstelling van agrarisch gebied in Nederland goed functioneert. Er is niet of nauwelijks informatie beschikbaar over hoe huidige deelnemers (agrariërs) de deelname aan bijvoorbeeld de Subsidieregeling Netwerk Landelijke Wandelpaden ervaren. Als er gekeken wordt naar het beperkte resultaat dat er geboekt is met de Subsidieregeling kan men zich afvragen in hoeverre deze voldoet aan haar doelstelling om het aantal wandelpaden op agrarische gronden uit te breiden. Voor de studie is daarom de volgende *probleemstelling* geformuleerd:

Eerder onderzoek heeft duidelijkheid gegeven over welke problemen en vooroordelen er zijn als het gaat om openstelling van agrarische gronden. Het is echter onduidelijk hoe agrariërs die hun land open gesteld hebben deze problemen aangepakt hebben. Ook is onduidelijk wat de huidige status is van openstelling van agrarische gronden en welke factoren uitbreiding van openstelling in de weg staan.

De studie was uit de volgende onderdelen opgebouwd:

1. Literatuurstudie
2. Enquête onder agrariërs die deelnemen aan de Subsidieregeling Netwerk Landelijke Wandelpaden
3. Enquête onder agrariërs die niet deelnemen aan de Subsidieregeling Netwerk Landelijke Wandelpaden
4. Workshop met agrariërs, ministerie van LNV, Stichting Wandelplatform-LAW, Stichting Recreatie en WLTO
5. Rapportage van de studie met resultaten en aanbevelingen

In de literatuurstudie zijn de uitkomsten van een aantal onderzoeken gepresenteerd. Deze onderzoeken laten zien dat er zeker mogelijkheden zijn om het aantal wandelpaden op agrarische gronden uit te breiden maar dat dit onder meer afhankelijk is van welke waarde er cultuurhistorisch gezien gehecht wordt aan een “openbaar” landelijk gebied. Veel onderzoeken noemen dezelfde argumenten van agrariërs die hen doen besluiten om hun land wel of niet open te stellen zoals niet toereikende financiële vergoedingen, onduidelijke aansprakelijkheid en angst voor overlast.

De eerste enquête is verspreid onder die agrariërs die deelnemen aan de van Stichting Wandelplatform-LAW en het ministerie van LNV. Van de 43 enquêtes die verspreid zijn, werden er 23 geretourneerd. Een bruikbare respons van 53 %. De tweede enquête is verspreid onder agrariërs uit diverse praktijknetwerken van het PV¹ en PPO². Van de 52 enquêtes die verspreid zijn, werden er 29 geretourneerd. Een bruikbare respons van 55 %. De resultaten van de twee enquêtes laten zien dat de belangrijkste reden voor agrariërs om hun land open te stellen voor publiek niet zozeer de beschikbare financiële vergoedingen zijn, maar de verbetering van het imago van de agrarische sector. Er zijn geen opvallende verschillen tussen de problemen die niet-deelnemers verwachten en die deelnemers ervaren. De huidige deelnemers ervaren de problemen niet als onoverkomelijk gezien het feit dat 85 % van hen aangeeft opnieuw tot openstelling over te gaan. De agrariërs die hun land niet hebben opengesteld zijn niet of nauwelijks bekend met mogelijkheden van openstelling. Hier is dus nog een slag te maken op het gebied van voorlichting.

In de studie wordt een aantal aanbevelingen gedaan.

- In de eerste plaats zijn er in de Nederlandse situatie aparte subsidieregelingen voor agrarisch natuurbeheer en toegankelijkheid van agrarische gronden. Wanneer deze geïntegreerd zouden worden zou dit het draagvlak onder agrariërs en recreanten voor deze regelingen kunnen vergroten.
- Met betrekking tot voorlichting is het van belang dat agrariërs hierin een belangrijke rol vervullen. Agrariërs zelf zijn de beste ambassadeurs.
- De nieuwe subsidieregeling moet helder en pragmatisch zijn en geen grote uitvoeringslasten hebben.
- Bij de herziening van de Subsidieregeling Netwerk Landelijke Wandelpaden zouden de wensen en ideeën van agrariërs moeten worden meegenomen. Deze hebben praktijkervaring en weten waar de knelpunten zitten. Terugkoppeling tussen de formele regeling en het functioneren in de praktijk is essentieel – een goed informatienetwerk en de contacten zijn belangrijk.

---

¹ PV, Praktijkonderzoek Veehouderij, Lelystad

² PPO, Praktijkonderzoek Plant & Omgeving

- Ten slotte dient er op korte termijn duidelijkheid komen over de positie van Wandelplatform-LAW. Alhoewel er beleidsmatig nog steeds steun is vanuit het ministerie van LNV voor het werk dat de stichting verricht op het gebied van realisatie van wandelpaden, lijkt de positie van het Wandelplatform nog steeds onzeker.
- De uitkomsten van de workshop geven aanleiding om te zeggen dat voorlichting en uitbreiding van het aantal wandelpaden op agrarische gronden via de Subsidieregeling niet zinvol is zolang het Wandelplatform-LAW niet in staat is haar taken naar behoren uit te voeren vanwege ontoereikende financiering.

Summary

The demand for walking in the green, open space of The Netherlands is still increasing. Considering its large area, free access to agricultural lands would be able to meet this demand to a great extent. However, the supply of public footpaths on agricultural lands cannot meet the demand. For the Dutch circumstances, enough data are gathered that are related to the objections against and conditions for allowing public access to agricultural lands, which are mentioned by farmers and other parties involved. Literature on public access gives little insight into how current schemes are functioning properly. There is little to no information available on what the experiences are of farmers who currently take part in for example the governmental scheme on public access on agricultural land. Considering the limited rate of success of this scheme, one can wonder whether this scheme meets its goal when it comes to increase the mileage of public footpaths on agricultural lands. How is it that, despite the problems that come with allowing public access on farming land, farmers are still willing to do so? For this study therefore, the following statement of the problem was defined:

Earlier research gave insight into the problems and prejudices related to public access to agricultural lands. However, it is still not clear how farmers that allowed public access on their land solved the problems they encountered. It is also unclear what the status is of public access in The Netherlands and the factors that are frustrating attempts to increase the number of public footpaths on agricultural lands.

The study consisted of five parts:

1. Literature study
2. Questionnaire among farmers who take part in the governmental scheme
3. Questionnaire among farmers that do not take part in the governmental scheme
4. Workshop with farmers, policymakers and research
5. Report of the study with results and recommendations

In the literature study the results of some earlier studies are presented. This summary shows that there are indeed possibilities to increase the number of public footpaths on agricultural lands. However, this partly depends on what value public access of the countryside historically has. Many studies mention the same objections and conditions of farmers when it comes to the decision to allow public access on their lands like insufficient financial compensation, unclear accountability and fear for damage.

The first questionnaire was distributed among farmers that took part in the governmental scheme on public access of agricultural lands. From the 43 copies distributed, 23 copies were returned properly, thus a response of 53 %. The second questionnaire was distributed among farmers of farmers networks of PV¹ and PPO². From the 52 copies distributed, 29 were returned properly, thus a response of 55 %. In both cases the questionnaire was not randomly distributed but sent to specific target groups.

The results of the two questionnaires show that the most important reason for farmers to allow public access has little to do with financial compensation but rather with improving the image of the farming sector. There are no distinct differences between farmers that take part in the governmental scheme and those who do not when it comes to experienced and expected problems respectively. The farmers who take part in the governmental scheme do not experience the problems they encounter as insurmountable as 85 % of the respondents will extent their agreement related to public access on their land. Those farmers who did not take part in the governmental scheme are hardly aware of the possibilities of taking part in schemes aimed at enhancing public access to agricultural lands. There is still work to be done therefore, when it comes to extension. At this moment however the foundation who should to do this (Stichting Wandelplatform-LAW) is financially not equipped to do so and to meet her goals on encouraging an increase in the number of public footpaths.

In the study, some recommendations are made.

- In the first place the two separate schemes on accessibility of the countryside and farm nature conservation should be integrated as this could increase support for this public both schemes among farmers and public. Extension and dissemination of knowledge and experiences related to public access on farmlands should also be done by farmers themselves, they are the best ambassadors.
- The planned new subsidy scheme should be clear and pragmatic and should not involve high costs of implementation and administration. In this new schemes also the ideas and wishes of farmers should be taken into account. They have practical experience and know what the bottlenecks are.
- There should be good communication between the formal scheme and the implementation in practice.

---

¹ PV, Research Institute for Animal Husbandry, Lelystad, The Netherlands

² PPO, Applied Plant Research

- In the short run it should become clear what the position is of the foundation Wandelplatform-LAW. Although the policy of the Dutch ministry of agriculture still favours the foundation in its work for establishing public footpaths, the (financial) position of the foundation is uncertain.
- The outcome of the workshop suggests that unless the Foundation Wandelplatform-LAW will be equipped with the proper (financial) means, it is of no use to encourage extension related to enhancing public access to agricultural lands via the governmental subsidy scheme.

Inhoudsopgave

Voorwoord

Samenvatting

Summary

1	Inleiding	1
1.1	Aanleiding voor het onderzoek	1
1.2	Probleemstelling en doelstelling	1
1.3	Onderzoeksvragen.....	1
1.4	Leeswijzer.....	2
2	Methode	3
2.1	Opbouw studie.....	3
3	Literatuuronderzoek	4
3.1	Toegankelijkheid en openstelling	4
3.2	Agrotoerisme	4
3.3	Openbaar en particulier platteland	5
3.4	Onderzoeken met betrekking tot toegankelijkheid agrarische gronden	5
3.4.1	Inleiding	5
3.4.2	Openstelling in Engeland.....	6
3.4.3	Openstelling in Nederland	6
3.5	Houding van agrariërs ten opzichte van openstelling	7
3.6	Subsidieregeling Netwerk Landelijke Wandelpaden.....	8
3.6.1	Wijzigingen in de huidige subsidieregeling	8
4	Enquêtes	9
4.1	Inleiding	9
4.1.1	Enquête onder deelnemers aan de subsidieregeling	9
4.1.2	Enquête onder niet-deelnemende agrariërs.....	9
4.2	Resultaten.....	9
4.2.1	Algemene vragen over de bedrijfssituatie	11
4.2.2	Vragen specifiek voor opengestelde bedrijven	11
4.2.3	Vragen specifiek voor niet-opengestelde bedrijven	11
4.2.4	Vragen verschillend voor beide enquêtes maar nadrukkelijk verband houdend	11
4.2.5	Relatie met onderzoeksvragen	12
5	Workshop	14
5.1	Opzet workshop	14
5.2	Uitkomsten workshop.....	15
6	Discussie	17
7	Conclusies en aanbevelingen	18
7.1	Conclusies	18
7.2	Aanbevelingen	18
Bijlage I	Resultaten enquêtes	19
Bijlage II	Programma en lijst met deelnemers workshop	26
Literatuur		28

1 Inleiding

1.1 Aanleiding voor het onderzoek

De behoefte aan wandelen in de open, groene ruimte neemt nog steeds toe. Openstelling van agrarische gronden zou, gezien het grote areaal, voor een groot deel kunnen voorzien in deze behoefte. Echter, de mogelijkheden hiertoe zijn nog steeds erg beperkt. Het succes van bijvoorbeeld het Engelse Countryside Stewardship Scheme (CSS) met betrekking tot verbetering van toegankelijkheid van agrarische gronden geeft aan wat de mogelijkheden zijn op dit gebied.

Wat de Nederlandse situatie betreft zijn er inmiddels voldoende gegevens verzameld omtrent bezwaren tegen en voorwaarden voor het overgaan tot openstelling van agrarische gronden. De bezwaren zijn deels van persoonlijke aard en in veel gevallen gebaseerd op onduidelijkheden of onzekerheden. Een deel van de bezwaren kunnen worden weggenomen wanneer er voldoende en duidelijke informatie verstrekt wordt richting agrariërs. In veel onderzoeken zijn ook voldoende suggesties gedaan om de belemmeringen en bezwaren het hoofd te bieden. De bestaande literatuur op het gebied van openstelling geeft weinig inzicht in hoeverre bestaande openstelling van agrarisch gebied in Nederland goed functioneert. Er is niet of nauwelijks informatie beschikbaar over hoe huidige deelnemers (agrariërs) de deelname aan de subsidieregeling die hiervoor in het leven is geroepen ervaren. De Subsidieregeling Netwerk Landelijke Wandelpaden is door de overheid ingesteld om de realisatie van een landelijk netwerk van wandelpaden te bevorderen. Om in aanmerking te komen voor subsidie voor een wandelpad over agrarische gronden moet de agrariër in kwestie deelnemen aan de openstellingregeling van de Stichting Wandelplatform-LAW. Een ander criterium is de aanwezigheid van één van de aangewezen landelijk wandelroutes op het bedrijf.

Als er gekeken wordt naar het beperkte resultaat wat er geboekt is met de subsidieregeling kan men zich afvragen in hoeverre deze voldoet aan haar doelstelling om het aantal wandelpaden op agrarische gronden uit te breiden. Er bestaan dan ook voorstellen om de huidige subsidieregeling aan te passen teneinde meer agrariërs bereid te vinden hun gronden open te stellen. Uitbreiding van de subsidieregeling zal dan onder meer inhouden dat ook korte wandelroutes in aanmerking zullen komen voor een vergoeding. Tot nu toe is de regeling alleen maar interessant voor die agrariërs van wie het land ligt op de lange, landelijke wandelroutes van Stichting Wandelplatform-LAW.

1.2 Probleemstelling en doelstelling

Probleemstelling

Eerder onderzoek heeft duidelijkheid gegeven over welke problemen en vooroordelen er zijn als het gaat om openstelling van agrarische gronden. Het is echter onduidelijk hoe agrariërs die hun land open gesteld hebben deze problemen aangepakt hebben. Ook is onduidelijk wat de huidige status is van openstelling van agrarische gronden en welke factoren uitbreiding van openstelling in de weg staan.

Doelstelling

Een verbeterde inpasbaarheid van wandelpaden op boerenland in de agrarische bedrijfsvoering

1.3 Onderzoeksvragen

De onderstaande onderzoeksvragen beperken zich niet alleen tot de openstelling van agrarische gronden op basis van een overeenkomst met Stichting Wandelplatform-LAW, maar hebben ook betrekking op openstelling van agrarische gronden via andere wegen. De omschrijving van de aanleiding, probleemstelling en doelstelling van het onderzoek heeft tot de volgende onderzoeksvragen geleid:

- I Wat zijn de redenen van agrariërs om hun land open te stellen?
- II Welke voor- en nadelen met betrekking tot openstelling *ervaren* agrariërs die hun land op dit moment *wel* hebben opengesteld?
- III Welke voor- en nadelen met betrekking tot openstelling *zien* agrariërs die hun land op dit moment *niet* hebben opengesteld?
- IV Hoe zijn agrariërs omgegaan met de problemen die met openstelling gepaard gaan?
- V Welke aanpassingen van de subsidieregeling zijn nodig om meer agrariërs te bewegen hun gronden open te stellen?

1.4 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt de onderzoeksmethode die gehanteerd is beschreven, dit om een overzicht te geven van de verschillende activiteiten die ondernomen zijn in kader van dit onderzoek. In een stroomschema wordt aangegeven hoe de verschillende activiteiten verband houden.

In hoofdstuk 3 wordt een kort overzicht gegeven van een gedeelte van de beschikbare literatuur op het gebied van openstelling en toegankelijkheid van het landelijk gebied. Het overzicht is niet volledig maar geeft toch een goed beeld van het thema “openstelling” en laat ook zien dat dit thema niet nieuw is én dat er nog steeds knelpunten zijn in een poging een uitbreiding van wandelpaden op agrarische gronden te realiseren.

De opzet en uitkomsten van de twee enquêtes die gehouden zijn onder groepen agrariërs worden gepresenteerd in hoofdstuk 4.

In hoofdstuk 5 wordt een verslag gegeven van de workshop die gehouden is voor de betrokken partijen in openstelling van agrarisch land. Aan de hand van vier verschillende thema's worden de resultaten en de discussie hiervan gepresenteerd.

De uitkomsten van het onderzoek worden samengevat in hoofdstuk 7 door middel van een aantal conclusies. Ook worden er aanbevelingen gedaan voor de verschillende betrokken partijen.

2 Methode

2.1 Opbouw studie

De studie is uit de volgende onderdelen opgebouwd:

- Literatuurstudie
- Enquête onder agrariërs die deelnemen aan de Subsidieregeling netwerk landelijke wandelpaden
- Enquête onder agrariërs die niet deelnemen aan de Subsidieregeling netwerk landelijke wandelpaden
- Workshop met (niet)deelnemende agrariërs en andere betrokken partijen
- Rapportage van de studie met resultaten en aanbevelingen

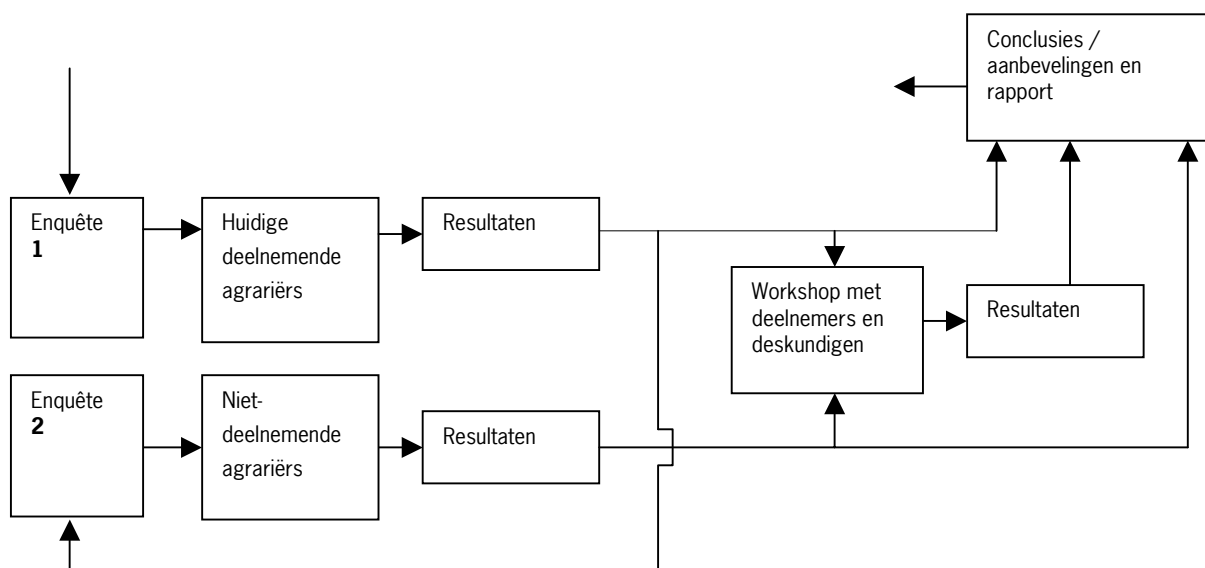
Als basis voor dit onderzoek is er een literatuurstudie uitgevoerd. De literatuurstudie heeft aan de hand van een aantal onderzoeken samengevat wat de problemen/vooroordelen zijn bij openstelling van agrarische gronden. Hierbij zijn ook onderzoeken uit het buitenland betrokken. Een goede inventarisatie van de knelpunten zal handvatten aanreiken om te werken aan gericht vervolgonderzoek.

Aan de hand van een eerste enquête onder agrariërs die hun land hebben opengesteld (potentiële respons: 43) is nagegaan in hoeverre de Subsidieregeling Netwerk Landelijke Wandelpaden functioneert en hoe huidige deelnemers omgegaan zijn met problemen rondom openstelling. Ook is door deze enquête meer inzicht verkregen in de huidige omvang en locatie van opengestelde agrarische gronden.

Met behulp van een tweede enquête onder agrariërs uit de praktijknetwerken van PV en PPO (potentiële respons: 52) die niet deelnemen aan de subsidie-regeling is onderzocht welke voor- en nadelen zij zien bij openstelling van hun bedrijf. In deze enquête is ook de aanpak van de problemen die agrariërs die hun land hebben opengesteld zijn tegen gekomen voorgelegd om een beeld te krijgen wat deze agrariërs van deze aanpak vinden.

Na de twee enquêtes is er een workshop georganiseerd om de betrokken partijen een moment van uitwisseling en discussie te bieden. De resultaten van de enquêtes en de uitkomsten van de workshop zullen resulteren in aanbevelingen over hoe een verbeterde inpasbaarheid van wandelpaden in het agrarisch gebied gerealiseerd kan worden. Een belangrijk onderdeel hierin zal voorlichting met en voor agrariërs die aarzelend en/of negatief tegenover openstelling van hun land staan. In figuur 1 wordt weergegeven wat de opeenvolging van de verschillende activiteiten is geweest en hoe de verschillende activiteiten zich tot elkaar verhouden hebben.

Figuur 1 Opeenvolging verschillende onderzoeksactiviteiten

3 Literatuuronderzoek

3.1 Toegankelijkheid en openstelling

De begrippen toegankelijkheid en openstelling worden vaak door elkaar gehaald terwijl ze toch verschillend zijn. De Grontmij (1995) benadrukt het fysieke aspect dat verbonden is met het begrip toegankelijkheid. Het gaat er dan om of een bepaald gebied of verbinding ook daadwerkelijk gebruikt kan worden. Als er over openstelling gaat, is het niet altijd duidelijk wat daar precies mee bedoeld wordt. De Grontmij (1995) heeft 5 typen openstelling onderscheiden:

- *Volledige openstelling*: betreding van het agrarische gebied zonder enige beperking of voorwaarde (Engels: “public rights of way/footpaths”). Hiervan zou de agrarische bedrijfsvoering teveel hinder ondervinden.
- *Openstelling op wegen en paden wanneer dit als zodanig aangegeven staat*: Dit geldt al voor de meeste agrarische gebieden
- *Beperkt opengesteld*: Weren van doorgaand verkeer of bepaalde verkeerssoorten en het verlenen van vergunningen aan bewoners en bestemmingsverkeer.
- *Tijdelijk opengesteld*: Dit betreft vrije betreding van wegen en paden behalve gedurende bepaalde perioden.
- *Afgesloten*: Dit is mogelijk voor natuurgebieden. Voor agrarische gebieden geldt dat het onmogelijk is deze geheel af te sluiten. De agrarische percelen zelf zijn of kunnen wel worden afgesloten.

Openstelling is dus gerelateerd aan de mate van openbaarheid van gebieden en verbindingen (Van Leiden, 1997).

Het ministerie van LNV is groot voorstander van openstelling van het landelijk gebied voor recreatie. Zo geeft de overheid in haar Structuurschema Groene Ruimte 2 (SGR-2, 2002) aan dat ze de ontwikkeling van lange afstand wandelroutes stimuleert. Als het gaat om lange afstand wandelingen bestaat er een netwerk van lange afstand wandelpaden (LAW's). Stichting Wandelplatform-LAW speelt een belangrijke rol bij de realisering van het huidige wandelpadennetwerk (IKC, 1998). Dit is ook een van de redenen dat het ministerie van LNV dit Platform ingeschakeld heeft bij haar activiteiten om openstelling van agrarische gronden te stimuleren. Ze doet dit onder andere door de Subsidieregeling Netwerk Landelijke Wandelpaden. Om hiervoor in aanmerking te komen moet de betrokken agrariër een overeenkomst met het Wandelplatform-LAW gesloten hebben. Deze overeenkomst geldt voor 10 jaar.

3.2 Agrotourisme

In 1997 definieerde LNV agrotourisme als volgt: “alle vormen van recreatie en toerisme op functionerende bedrijven en tuinderijen”. In de Verkenning Agrotourisme (LNV, 1997) wordt de economische betekenis van agrotourisme becijferd op € 106 miljoen. Volgens Kouilil *et al.* (1998) heeft iets meer dan 2 % van de agrarische bedrijven een vorm van agrotourisme op het bedrijf. De provincies Gelderland en Zeeland hebben het hoogste aanbod terwijl de provincies Utrecht, Flevoland en Groningen ver achterblijven als het gaat om mogelijkheden voor agrotourisme. In Noord- en Zuid-Holland liggen de groeimogelijkheden voornamelijk in de dagrecreatie. Volgens een marktverkenning van AVN (1999) stagneert het aantal dagtochten naar het landelijk gebied terwijl het totaal aantal dagtochten toeneemt. In deze marktverkenning wordt gesteld dat, wil men het landelijk gebied aantrekkelijker maken, men tegemoet moet komen aan de eisen die de gebruikers eraan stellen. Korevaar (2000) laat in zijn evaluatierapport van een workshop “recreatie en multifunctionele landbouw” zien wat de mogelijkheden van de agrarische sector zijn wanneer recreatie hier een plaats in moet krijgen. Zo moet er (meer) aandacht besteed worden aan: (1) het aanleggen en onderhouden van wandel- en fietsroutes; (2) de verkoop van (streek-eigen) producten op de boerderijen en (3) het inspelen op activiteiten als zelfpluk, kinderfeestjes e.d. Toch moeten volgens Korevaar de potenties voor agrotourisme niet overschat worden. Er zijn ook andere grondgebruikers in het landelijk gebied. Ook dient er aandacht besteed te worden aan agrotourisme op moderne landbouwbedrijven en niet alleen op nostalgische “Ot en Sien” bedrijven.

De belangrijkste voorwaarde voor de ontwikkeling van agrotourisme is dat er ingespeeld wordt op de vraag. De kansen en bedreigingen met betrekking tot het thema agrotourisme kunnen alleen goed aangepakt worden als er een structurele samenwerking en promotie plaatsvindt door de betrokken partijen (Kouilil *et al.*, 1998).

Een marktverkenning van het LNV (1999) liet zien dat voor 55 % van de stedelijke bevolking het thema agrarische recreatie aantrekkelijke aanknopingspunten biedt voor een dagactiviteit. De stedeling identificeert het landelijk gebied met rust en ruimte (Hofsink & Bergstein, 2001). Er zijn verschillende dagactiviteiten te bedenken.

Naast wandelen en fietsen zijn paardrijden, kamperen bij de boer, kanoën en vissen ook activiteiten die veelvuldig in het agrarisch gebied plaatsvinden. Als het echter gaat om het vergroten van het publieke karakter van het platteland en er gedacht wordt over vormen van recreatief medegebruik, lijkt wandelen de meest geschikte (Van der Ploeg *et al.*, 2000). Als het gaat om wandelen is de kwestie van openstelling van agrarische gronden een zeer relevante. In het hiernavolgende zal daar dan ook verder op ingegaan worden.

3.3 Openbaar en particulier platteland

De hele kwestie van toegankelijkheid van het agrarisch cultuurgebied wordt vaak gezien als een “nieuwe tak van sport” voortkomend uit het beleid dat de maatschappelijke functie van het platteland wil versterken. Het tegendeel is echter waar. Gezien vanuit de historie, heeft het agrarisch cultuurlandschap altijd een publieke functie vervuld. In Schotland bestaat een oude traditie die gekenmerkt wordt door wederzijdse tolerantie tussen landeigenaren en het publiek. Traditie heeft hier bewezen een effectief alternatief te zijn voor wetgeving op dit gebied (Payne, 1985). Ook in Engeland en Wales is hier en daar de traditie nog aanwezig van een publiek gebruik van het platteland. Kenmerken van publiek eigendom/gebruiksrecht zijn toegankelijkheid voor iedereen en het ontbreken van rivaliteit tussen de gebruikers. Ook Van Leiden (1997) gebruikt dezelfde bewoordingen als hij openbaarheid definieert als de vrijheid van een ieder om gebruik te maken van een weg en dat het gebruik niet belet of belemmerd mag worden. Zo beschouwd zijn bestaande wandel- en ruiterspaden in het agrarisch cultuurlandschap in zowel economisch als wettelijk opzicht een publiek goed. Het publiek heeft een wettelijk recht om van deze voorzieningen gebruik te maken zonder daarvoor te moeten betalen. Het gebruik van deze voorzieningen, onder voorbehoud dat er geen verstopping plaatsvindt, brengt geen kosten met zich mee. Dus, het gebruik van de voorziening door de één, beperkt het gebruik van dezelfde voorziening voor de ander niet. Gebruikers concurreren dus niet in de “consumptie” van dit publieke goed (Garrod *et al.*, 1998).

Zoals de meeste Europese landen kent ook Nederland een traditie van openbare toegang tot het agrarisch gebied. De huidige situatie echter laat zien dat er van die traditie weinig meer over is. Als gevolg van een toenemende intensiteit van het grondgebruik en de groter wordende economische belangen werd het gemeenschappelijke bezit opgedeeld in individueel, particulier bezit. De tolerantie voor medegebruik nam af en daardoor de toegankelijkheid van het agrarisch gebied. Op het punt van toegankelijkheid en openstelling van agrarische gronden is het moeilijk om de Nederlandse situatie met het buitenland te vergelijken. De intensiteit van het grondgebruik ligt namelijk in veel gevallen in Nederland veel hoger (Van der Leiden, 1997).

3.4 Onderzoeken met betrekking tot toegankelijkheid agrarische gronden

3.4.1 Inleiding

Er heeft de laatste jaren veel onderzoek plaatsgevonden met betrekking tot openstelling van agrarisch cultuurlandschap. Veel studies hebben in kaart gebracht in hoeverre het (Nederlandse) agrarisch cultuurlandschap open is voor de niet-agrarische burger en wat de oorzaken zijn voor het al dan niet openstellen van agrarisch land. Garrod *et al.* (1998) maakten enige jaren geleden een grondige analyse van het effect op openstelling van verschillende programma's van het Britse Ministerie van Landbouw welke een uitbreiding van deze openstelling beoogden. Ook namen ze in de analyse heel nadrukkelijk de beweegredenen van de betrokken partijen mee. In 1997 verrichtte Van Leiden een onderzoek naar de problematiek van openstelling van agrarische gebieden in Nederland. Van der Ploeg *et al.* (2000) verrichtten voor het Landbouw Economisch Instituut (LEI) onderzoek naar het draagvlak van openstelling van agrarische gronden. De kwestie van openstelling van agrarisch cultuurlandschap is complex. Door de verschillende partijen die erbij betrokken zijn (agrariër, overheid en wandelaars) worden veel sterke argumenten aangevoerd die al dan niet voor openstelling pleiten. Aan de ene kant zijn er de eigenaren van het land (agrariërs en andere grondbezitters) die het eigendomsrecht over hun land willen behouden. Aan de andere kant zijn er al dan niet georganiseerde groepen van mensen (wanderverenigingen en individuele recreanten) die belang hebben bij een verdergaande openstelling van het agrarisch cultuurlandschap. Zorgen met betrekking tot agrarisch land, vee, gebouwen en privacy staan tegenover de toenemende vraag naar recreatie en ontspanning in het agrarisch cultuurgebied (Garrod *et al.*, 1998).

3.4.2 Openstelling in Engeland

Van de drie programma's die het Britse ministerie opgestart heeft, te weten "The Countryside Stewardship Scheme" (CSS), "The Environmentally Sensitive Areas Scheme" (ESA) en "The Countryside Access Scheme" (CAS), bleek de eerstgenoemde (CSS) het meest succesvol. Hoofddoel van dit programma was en is het instandhouden en uitbreiden van belangrijke Engelse landschappen. Hieraan gekoppeld is het doel om toegang tot deze belangrijke cultuurlandschappen te bevorderen. Wat begon in begin jaren '90, als een pilotproject had in 2001 onder andere 12.800 km grasstroken, 9.600 km houtwallen en 1.130 km wandelpad (vergelijk: 45 km in Nederland via de Subsidieregeling) op agrarische gronden opgeleverd. Het totaal aantal deelnemers bedraagt op dit moment ruim 11.000. Ondervraging van de (potentiële) gebruikers van de voorzieningen bracht naar voren dat het merendeel bereid was om een financiële bijdrage te leveren aan het gebruik van de voorzieningen die in de verschillende programma's werden aangeboden. De betrokken partijen verschilden echter van mening wat de beste manier was om hier handen en voeten aan te geven (Garrod *et al.*, 1998).

Oorzaak van het succes van het CSS ligt misschien wel in het feit dat het een totaalpakket is waarbij natuurontwikkeling op agrarische bedrijven hand in hand gaat met verbeteren van toegankelijkheid. Zo wordt van nieuwe deelnemers verwacht dat ze de realisering van alle doelstellingen voor ogen houden. Naast natuurontwikkeling houdt dit ook het instandhouden/herstellen van historische landschapselementen en het stimuleren van toegang tot de agrarische gronden. Een andere reden voor het succes van het CSS kan een traditioneel / historische achtergrond hebben. De traditie van publieke toegang is sterk geworteld in de Britse maatschappij. Ook het feit dat delen van de agrarische sector in Engeland niet meegegaan zijn in de trend van schaalvergroting en een optimale, efficiënte bedrijfsvoering (wat in de Nederlandse situatie wel heel sterk aan de orde is (geweest)) kan een oorzaak zijn van het feit dat dit programma in Engeland makkelijker ingang vindt in agrarische kringen. De aanpassingen ten behoeve van het vergroten van de toegankelijkheid zullen dan minder drastische gevolgen hebben voor de bedrijfsvoering.

3.4.3 Openstelling in Nederland

Niet alleen overzee wordt er nagedacht over wenselijkheid en mogelijkheden tot verdergaande openstelling van agrarisch land. In opdracht van het Landbouw Economisch Instituut (LEI) hebben Van der Ploeg *et al.* (2000) een onderzoek uitgevoerd naar het draagvlak voor openstelling van agrarische gronden voor recreatie. Het onderzoek van Van der Ploeg *et al.* (2000) richtte zich op het draagvlak onder agrariërs om tot openstelling over te gaan. Aanleiding voor het onderzoek was het besef dat er een grote behoefte bestond aan recreatiemogelijkheden in het agrarisch gebied maar dat tegelijkertijd een groot deel van het agrarisch gebied in Nederland niet opengesteld is. Volgens Van de Ploeg *et al.* is vooral de vraag naar routegebonden recreatie groeiende. Het huidige aanbod van natuur- en bosgebieden is niet toereikend om voldoende (kwalitatief en kwantitatief) recreatief product te bieden. Een ander knelpunt blijkt een tekortkoming in de beschikbare netwerken voor de diverse recreatievormen als fietsen, wandelen en paardrijden. De agrarische grond is voornamelijk geschikt voor wandelen en in veel mindere mate voor bijvoorbeeld paardrijden (vertrapping van het perceel). Het is ook belangrijk om onderscheid te maken tussen verschillende niveaus van openstelling: 1) recreatie op agrarische percelen; 2) recreatie "tussen de percelen en bedrijven" en 3) recreatie vanaf de doorgaande wegen. Koullil *et al.* (1998) laat zien dat vooral wandelen geschikt lijkt te zijn als recreatieve activiteit op agrarische percelen. De voorzieningen gaan alleen in beperkte mate ten koste van het agrarisch grondgebruik. Om betreffende percelen geschikt te maken voor wandelen zijn slecht beperkte voorzieningen nodig, zoals eenvoudige paden, bruggetjes en overstapjes (Van der Ploeg *et al.*, 2000). Andere activiteiten als fietsen en paardrijden worden dientengevolge dan ook meer geschikt geacht op de andere twee niveaus ("tussen" de percelen en via doorgaande wegen).

In het hele proces van openstelling worden vervolgens zes fasen onderscheiden: (1) creëren van draagvlak, (2) concretiseren van voorstellen, (3) vaststellen van voorwaarden, (4) scheppen van financieel-juridisch kader, (5) realisatie van de voorstellen en (6) beheer van de opengestelde gebieden. De overheid dient terughoudend te zijn als het gaat om het opzetten van projecten welke een grootschalige openstelling van landelijk gebied voor ogen hebben. De initiatieven moeten van begin af aan door agrariërs en wandelaars genomen worden (Van der Ploeg *et al.*, 2000).

Van Leiden (1997) concludeert in navolging van Moerdijk (1995) dat het van groot belang is om de twee componenten aan de recreatiemogelijkheden van een gebied te benadrukken. Deze componenten zijn een materiele en symbolische component. Moerdijk spitst de materiele component op in vier aspecten te weten (1) fysieke, (2) sociale, (3) cognitieve en (4) juridische aspecten van toegankelijkheid van een gebied of verbinding.

De sociale (hoe en in welke mate wordt een gebied gebruikt) en cognitieve (de mate waarin de recreant op de hoogte is van de mogelijkheden tot recreatie) aspecten worden meestal niet in beschouwing genomen terwijl ze toch een belangrijke rol kunnen spelen bij de verbetering van toegankelijkheid (Van Leiden, 1997).

3.5 Houding van agrariërs ten opzichte van openstelling

Eigenaren van agrarisch cultuurlandschap tonen zich over het algemeen weinig bereid tot het aanleggen van nieuwe voorzieningen voor bijvoorbeeld de wandelende recreant. Nieuwe voorzieningen lijken alleen dan van de grond te komen wanneer er vrijwillige overeenkomsten gesloten worden waarin er onder de betrokkenen geen verliezers zijn. Tabel 1 geeft weer wat de belangrijkste redenen van de agrariërs waren die in de eerder genoemde onderzoeken ondervraagd werden over hun motieven om al dan niet mee te doen aan het aanleggen / onderhouden van recreatieve voorzieningen.

Tabel 1 Redenen om wel/niet tot openstelling van agrarische gronden over te gaan

Redenen om wel mee te doen	Redenen om niet mee te doen
-Financiële redenen in de vorm van vergoedingen	-Omslachtige administratie
-Financiële redenen m.b.t. genereren van inkomen van niet-productief land	-Negatieve reacties van collega-agrariërs
-Controle over toegang	-Vrees voor verstoring van vee
-Erkenning van een lokaal bestaande behoefte aan b.v. meer wandelvoorzieningen	-Vrees voor beschadiging van gewassen en land
-Verbetering van imago van de sector	-Onduidelijkheid m.b.t. aansprakelijkheid als bezitter van het land
-Erkenning van noodzaak tot duurzaam landschapsbeheer	-Te weinig animo voor opengestelde percelen
	-Bedreiging van de privacy
	-Ingewikkelder bedrijfsvoering
	-Vrees voor toeloop van te veel wandelaars
	-Wandelaars kunnen veeziekten overbrengen
	-Wandelen verstoort de zondagsrust
	-Onderhoud van voorzieningen vraagt veel tijd

Bron: Garrod *et al.*, 1998; Van der Ploeg *et al.*, 2000; IKC, 1998; Van Leiden, 1997

Uit de interviews onder agrariërs in Engeland bleek duidelijk dat economische motieven in het al dan niet deelnemen aan programma's om bijvoorbeeld wandelvoorzieningen aan te leggen de boventoon voerden. Met name de hoogte van de toelagen woog zwaar mee. Het vernieuwen van bestaande contracten bleek afhankelijk van de hoogte van het agrarisch inkomen op dat moment, de hoogte van de toelagen op dat moment, de mate waarin de regelingen de eigen bedrijfsvoering belemmerden en het gedrag van diegenen die gebruik maakten van de recreatieve voorzieningen. In navolging van de conclusies die Garrod *et al.* (1998) trok lijken ook de Nederlandse agrariërs weinig bereid te zijn om tot openstelling van hun gronden over te gaan. In het eerder genoemde rapport van Van der Ploeg *et al.* (2000) wordt in algemeenheid gezegd dat recreatiebeheer in de ogen van de agrariër verder afstaat van de landbouwfunctie dan bijvoorbeeld agrarisch natuurbeheer. In het onderzoek zijn ook de uitkomsten van een aantal workshops meegenomen. Deze workshops hadden als doel om te inventariseren wat de motieven en belangen waren van de partijen die betrokken waren bij openstelling van agrarische gronden.

Ook het IKC (1998) heeft onderzoek gedaan naar de uitbreiding van wandelmogelijkheden op agrarische gronden. In deze studie wordt er veel aandacht besteed aan de zogenoemde Subsidieregeling netwerk landelijke wandelpaden. Uit onderzoek van het IKC (1998) bleek dat, ondanks het feit dat de behoefte aan meer wandelpaden toeneemt, het aantal kilometers wandelpad over agrarische percelen nauwelijks groeit. Tot januari 1998 was er slechts 20 km wandelpad over agrarisch grond gerealiseerd. Ook het IKC (1998) inventariseerde de redenen van agrariërs om niet mee te doen aan initiatieven om toegankelijkheid van hun gronden te vergroten. Agrarische ondernemers staan in toenemende mate positief tegenover openstelling van hun grond voor

recreatieve functies. Het IKC spreekt dan ook de verwachting uit dat een toenemend aantal agrariërs wil meewerken om onder zekere voorwaarden een deel van hun grond open te stellen voor wandelaars.

3.6 Subsidieregeling Netwerk Landelijke Wandelpaden

Om tegemoet te komen aan de voor de agrariërs belangrijke voorwaarde van financiële compensatie zijn er in de afgelopen decennia projecten opgestart waarin de overheden een duidelijke rol vervulden als financier van openstelling van agrarische gronden. Ook in Nederland stelt de overheid financiële middelen ter beschikking om de toegankelijkheid van agrarische gronden te stimuleren. Zo kan de Nederlandse agrariër gebruik maken van de Subsidieregeling Netwerk Landelijke Wandelpaden. Voorwaarde is dan wel dat de agrariër in kwestie een overeenkomst gesloten heeft met de Stichting Wandelplatform-LAW. De Subsidieregeling Netwerk Landelijke Wandelpaden, voorziet in een vergoeding voor het openstellen van agrarisch terrein en voor het aanleggen en onderhouden van noodzakelijke voorzieningen. De vergoeding bestaat uit drie onderdelen:

- 1) een bijdrage (beloning) per strekkende meter opengesteld terrein, op dit moment bedraagt dit € 1 / strekkende meter
- 2) een tegemoetkoming (beloning) voor eventueel aan te leggen voorzieningen (max. € 9.075,60)
- 3) een schadevergoedingsregeling (aansprakelijkheid)

Belangrijke beperking in deze regeling is het feit dat om in aanmerking te komen voor de subsidie de agrariër in kwestie zijn percelen op een van de routes van Wandelplatform-LAW moet hebben liggen. Zoals al gezegd: de Subsidieregeling is er op gericht om de realisatie van het vastgestelde netwerk van landelijke wandelpaden te stimuleren

3.6.1 Wijzigingen in de huidige subsidieregeling

Al in 1998 heeft een werkgroep van de Directie Groene Ruimte en Recreatie van het Ministerie van LNV voorstellen gedaan om de bestaande regeling met betrekking tot openstelling te versoepelen. Een onderdeel van de versoepeling zou zijn om naast de landelijke wandelroutes ook kortere routes in aanmerking te laten komen voor vergoeding. Ook zouden agrariërs niet voor een periode van 10 jaar gebonden moeten worden aan de afspraken maar in eerste instantie voor een periode van 5 jaar. Ook is er voorgesteld om de éénmalige bijdrage voor openstelling voor een contractperiode van 10 jaar te verdubbelen, namelijk van € 1 naar € 2 per strekkende meter wandelpad. Tot nu toe zijn de voorstellen die toen gemaakt werden niet doorgevoerd. Om de administratieve afhandeling van aanvragen soepeler te laten verlopen pleit Stichting Wandelplatform-LAW er voor dat de subsidieregeling opgenomen wordt in het Programma beheer. Hierdoor zou het ook mogelijk zijn om openstelling van agrarische gronden gepaard te laten gaan met de ontwikkeling van natuur op en rondom agrarische bedrijven.

4 Enquêtes

4.1 Inleiding

De uitvoering van de schriftelijke enquêtes heeft in twee stappen plaatsgevonden. De eerste enquête werd gehouden onder agrariërs die deelnemen aan de Subsidieregeling netwerk landelijke wandelpaden. De tweede enquête is gehouden onder niet-deelnemende agrariërs. Dit betrof agrariërs uit drie praktijknetwerken van Praktijkonderzoek Plant & Omgeving en Praktijkonderzoek Veehouderij. De enquêtes bestonden uit een algemeen deel over de bedrijfssituatie en een deel over de openstelling van agrarische gronden.

4.1.1 Enquête onder deelnemers aan de subsidieregeling

In totaal nemen op dit moment 43 agrariërs deel aan de Subsidieregeling netwerk landelijke wandelpaden. Alle deelnemers hebben een enquête toegestuurd gekregen. Deelname aan de subsidieregeling was voor deze bedrijven mogelijk, omdat ze op een lange afstand wandelroute zijn gelegen. Het Ministerie van LNV stimuleert de ontwikkeling van dit wandelpadennetwerk door het beschikbaar stellen van subsidie aan landeigenaren die hun land ter beschikking stellen voor deze wandelroutes. In figuur 2 (zie ommezijde) wordt een overzicht gegeven van het huidige netwerk van lange afstand wandelpaden in Nederland. Uit de figuur blijkt wel dat lang niet alle agrariërs in aanmerking komen voor de subsidieregeling. Bij het enquêteren bleek dan ook dat de bedrijven veelal clusters vormen langs de verschillende wandelroutes.

Figuur 2 Overzicht van het netwerk van landelijke wandelpaden (Bron: Stichting Wandelplatform-LAW, 2002) **z.o.z.**

4.1.2 Enquête onder niet-deelnemende agrariërs

De enquête voor de niet-deelnemende agrariërs is verspreid onder 52 agrariërs die participeren in de praktijknetwerken 'Natuurbreed' van het PPO en 'Koeien & Kansen' en 'Bioveem' van het PV. 'Natuurbreed' is een onderzoeksnetwerk waarin 16 akkerbouwbedrijven agrarisch natuurbeheer inpassen in hun bedrijfsvoering door aanleg en beheer van natuur- en landschapselementen. 'Koeien & Kansen' is een netwerk van 17 gangbare melkveehouderijen die als doel hebben het voldoen aan de jongste eisen van m.n. milieuwetgeving. Het 'Bioveem' netwerk bestaat uit 17 biologische melkveehouderijbedrijven die zich bezig houden met uitwisseling en gegevensverzameling m.b.t. biologische melkveehouderij. Omdat de mogelijkheid bestond dat onder deze groep ook bedrijven zouden zijn die hun land op een andere manier dan via de Subsidieregeling opengesteld zouden hebben bestond deze enquête naast het algemene deel, uit een deel voor agrariërs die hun land niet hebben opengesteld en een deel voor agrariërs die hun land wel hebben opengesteld.

Het deel van de enquête voor de agrariërs die hun land op een andere manier opengesteld hebben was grotendeels hetzelfde als de enquête onder de deelnemers aan de Subsidieregeling, zodat de resultaten als één groep konden worden meegenomen. De bedrijven zijn over het hele land verspreid. Hier is dus alleen geselecteerd op het al dan niet participeren in één van de drie genoemde praktijknetwerken.

4.2 Resultaten

Zoals reeds vermeld hebben alle 43 deelnemers aan de subsidieregeling een enquête ontvangen. De (bruikbare) respons in deze groep betrof 23 enquêtes. Dit komt neer op 53 %. Onder de 52 niet-deelnemers was de respons iets hoger, namelijk 56 % (29 enquêtes). Van de niet-deelnemers die de enquête geretourneerd hadden bleken er 5 hun land open te hebben gesteld via een andere weg dan de subsidieregeling. In totaal zijn in de studie dus 28 agrariërs die hun land hebben opengesteld meegenomen en 24 die hun land niet hebben opgesteld.

In het navolgende worden kort de vragen en de bijbehorende respons weergegeven. De resultaten van de meerkeuze vragen en de bijbehorende respons zijn verdeeld in 4 groepen:

1. algemene vragen over de bedrijfssituatie (voor beide enquêtes gelijk) (4.2.1)
2. vragen aan agrariërs van opengestelde bedrijven (4.2.2)
3. vragen aan agrariërs van niet-opengestelde bedrijven (4.2.3)
4. vragen verschillend voor de twee enquêtes maar nadrukkelijk verband met elkaar houdend (4.2.4)

Een totaaloverzicht van de resultaten is terug te vinden in Bijlage I. Onderstaand zal een overzicht gegeven worden van de opmerkelijke uitkomsten van de enquête.

4.2.1 *Algemene vragen over de bedrijfssituatie*

Het algemene deel van de enquêtes, gericht op de bedrijfssituatie, levert een soortgelijk beeld op voor opengestelde en niet-opengestelde bedrijven. In beide gevallen is het overgrote deel (+/- 75 %) van de respondenten van middelbare leeftijd (31-50). Geen van de respondenten van beide enquêtes is jonger dan 30 jaar. Het merendeel (54 %) van agrariërs die hun land hebben opengesteld is gangbaar veehouder. Een goede tweede is gangbaar akkerbouw (21 %). De variatie in bedrijfstypen in de tweede enquête is duidelijk groter. Ook hier zijn gangbaar veehouderij (25 %) en gangbaar akkerbouw (21 %) de grootste groepen maar de verschillen zijn duidelijk minder extreem. Een opvallende uitkomst is dat meer dan 70 % van de agrariërs in beide enquêtes neveninkomsten heeft. Het merendeel van die inkomsten is afkomstig van agrarisch natuurbeheer en het organiseren van activiteiten op het bedrijf, maar ook (agrarisch) werk buitenshuis is een belangrijke bron van inkomsten.

4.2.2 *Vragen specifiek voor opengestelde bedrijven*

De meeste agrariërs die hun land hebben opengesteld zijn hiertoe overgegaan via een particuliere organisatie (waaronder Stichting Wandelplatform-LAW), een agrarisch natuurvereniging, een advertentie of op eigen initiatief. Het overgrote deel van de wandelpaden (71 %) is gesubsidieerd. De overeenkomsten lopen in de meeste gevallen al 3 jaar of langer.

Bij problemen die gepaard gaan met openstelling is bijna 60 % op zoek gegaan naar een oplossing. Er werden o.a. borden geplaatst, recreanten werden aangesproken, zwerfvuil werd zelf opgeruimd en er werd contact gezocht met collega's en Stichting Wandelplatform-LAW.

De vraag of men opnieuw tot openstelling over zou gaan werd door geen van de agrariërs negatief beantwoord. Het overgrote deel (86 %) zou zijn land wederom openstellen. De belangrijkste overweging zou dan ook zijn het verbeteren van het imago van de sector (44 %) zijn, gevolgd door financiële vergoedingen (20 %) en het plezier dat men ondervindt aan de openstelling. Als voorwaarden voor opnieuw openstellen worden onder andere een hogere (reële) vergoeding, geen planologische risico's en duidelijker routeborden genoemd. Die agrariërs die nog niet wisten of ze hun land opnieuw zouden openstellen lieten dit afhangen van o.a. de vergoedingen, de regels ten tijde van een crisis zoals de MKZ-crisis en de overlast door honden. De agrariërs die hun land hebben opengesteld lijken tevreden te zijn, maar zien wel verbeterpunten.

4.2.3 *Vragen specifiek voor niet-opengestelde bedrijven*

Het overgrote deel (83 %) van de agrariërs die hun land niet hebben opengesteld zijn niet bekend met Stichting Wandelplatform-LAW en/of de Subsidieregeling Netwerk Landelijke Wandelpaden. Het merendeel van de agrariërs (58 %) is niet van plan om zijn land in de toekomst open te stellen. Het andere deel staat er niet afwijzend tegenover, maar willen in de meeste gevallen eerst meer weten over openstelling. Ook worden problemen voorzien en is men bang dat men niet meer terug kan als het wandelpad wordt gesubsidieerd. Meer dan de helft van de agrariërs die hun land niet hebben opengesteld is van mening dat openstelling goed is voor het imago van de sector, wat ook de belangrijkste overweging voor opengestelde bedrijven is om opnieuw tot openstelling over te gaan. De meeste ondervraagden (52 %) zijn na het lezen van suggesties voor oplossingen voor problemen rondom openstelling niet van mening veranderd. Men ziet nog steeds meer nadelen dan voordelen. Bijna 40 % laat het al dan niet openstellen van het bedrijf afhangen van de overlast die gepaard gaat met openstelling, wil eerst meer weten over openstelling of vindt dat openstelling het werk op het land niet mag hinderen. Er zijn twee personen die wel van mening zijn veranderd. Eén persoon wil wel openstellen, maar zal het wandelpad sluiten bij moedwillige schade. De ander is tot het inzicht gekomen dat openstellen niets voor hem is.

4.2.4 *Vragen verschillend voor beide enquêtes maar nadrukkelijk verband houdend*

De belangrijkste redenen voor opengestelde bedrijven om tot openstelling over te gaan waren de financiële vergoeding (31 %), gevolgd door imagoverbetering van de sector (20 %). Deze aspecten worden ook het vaakst op nummer 1, 2 of 3 gezet bij het sorteren van verschillende redenen op belangrijkheid. Onder de niet-opengestelde bedrijven wordt imagoverbetering het meest genoemd als voordeel van openstelling (30 %).

De financiële vergoedingen (20 %) staan hier op de tweede plaats. Ook bij het sorteren op belangrijkheid worden deze twee aspecten het vaakst op plaats 1,2 of 3 gezet.

19 % van de opengestelde bedrijven geeft aan geen problemen tegen te komen. Van de niet-opengestelde bedrijven denkt slechts 3 % geen problemen tegen te komen. De meest genoemde problemen onder opengestelde bedrijven zijn verstoring van vee, overlast door wandelaars, registratie van bezoekers en gebruik van het pad door niet-wandelaars. Het grootste deel (15 %) van de agrariërs die hun land niet hebben opengesteld weet te weinig van openstelling om een uitspraak te doen over eventuele problemen die gepaard gaan met openstelling. Andere vaak genoemde problemen die door deze groep worden voorzien zijn overlast door wandelaars, verstoring van vee en verminderde privacy. Met name voor problemen rondom overlast door wandelaars, verstoring van vee en beschadiging van eigendommen is door de opengestelde bedrijven een oplossing gevonden. De oplossingen bestonden meestal uit het plaatsen van borden, maar ook het planten van een (prikkel)haag, het houden van een zwerfvuilopruiactie en het aanspreken van recreanten werd als oplossing gevonden. Problemen rondom de aansprakelijkheid, te lage vergoedingen en de administratieve afhandeling konden niet worden opgelost. Dit is ook geen taak van de boer maar van de overheid. De niet-opengestelde bedrijven konden voor alle problemen oplossingen bedenken. Meestal waren het oplossingen die niet door de agrariërs zelf konden worden uitgevoerd, zoals het verhogen van de vergoedingen, een collectieve verzekering, geen administratie en de mogelijkheid om het pad te sluiten bij overlast en beschadiging.

Het doorvoeren van de voorgestelde wijzigingen in de Subsidieregeling zouden voor meer dan de helft (55 %) van de opengestelde bedrijven geen verschil maken. Meer dan een kwart (27 %) van de deelnemers aan de Subsidieregeling zou de wandelvoorzieningen uitbreiden. Het overige deel twijfelde of ze door moesten gaan, maar zou na de herziening het contract verlengen. De houding van de meeste agrariërs (35 %) die hun land niet hebben opengesteld zal niet veranderen na de wijziging van de Subsidieregeling, omdat ze hun land niet willen openstellen of omdat ze niet in aanmerking komen voor de regeling. Ongeveer een derde van de ondervraagden geeft aan er nog te weinig van te weten en meer informatie nodig te hebben.

Het advies aan beleidsmakers verschilt niet zo veel tussen agrariërs die hun land wel hebben opengesteld en degenen die hun land niet hebben opengesteld. Men wil een korte en heldere regeling zonder veel administratie. De vergoedingen zouden omhoog moeten, er zou meer aandacht gegeven moeten worden aan voorlichting en beleidsmakers zouden meer de taal van de boeren moeten spreken. Ook wil men de mogelijkheid hebben om mensen te weren of het pad te mogen sluiten als dat nodig is; planologische schaduwwerking moet worden voorkomen. De deelnemers aan de subsidieregeling geven bovendien aan het op prijs te stellen als er met enige regelmaat contact zou zijn tussen de boeren en de beleidsmakers/uitvoerders van de regeling. Ook een vaste contactpersoon en controle instantie is gewenst.

Agrariërs die hun land hebben opengesteld geven agrariërs die overwegen hun land open te stellen het advies om zich goed te oriënteren, voldoende informatie in te winnen en het gewoon te proberen.

4.2.5 *Relatie met onderzoeksvragen*

I Wat zijn de redenen van agrariërs om hun land open te stellen?

De belangrijkste redenen die uit de enquêtes naar voren komen zijn imagoverbetering van de sector en de financiële vergoedingen. Dit was het geval voor zowel opengestelde als niet opengestelde bedrijven.

II Welke voor- en nadelen met betrekking tot openstelling ervaren agrariërs die hun land op dit moment wel hebben opengesteld?

De belangrijkste voordelen van openstelling zijn de imagoverbetering van de sector en de financiële vergoedingen. De belangrijkste nadelen (problemen) zijn verstoring van vee, overlast van wandelaars, registratie van bezoekers en gebruik van het pad door niet-wandelaars.

III Welke voor- en nadelen met betrekking tot openstelling zien agrariërs die hun land op dit moment niet hebben opengesteld?

De belangrijkste voordelen van openstelling zijn volgens niet-opengestelden ook imagoverbetering van de sector en de financiële vergoedingen. Als nadelen worden verminderde privacy, verstoring van vee en overlast door wandelaars het meest genoemd.

IV Hoe zijn agrariërs omgegaan met de problemen die met openstelling gepaard gaan?

Met name voor zaken die door agrariërs zelf konden worden opgelost is door verschillende ondernemers een oplossing gevonden. De administratieve afhandeling, aansprakelijkheid en financiële vergoedingen zijn zaken waarop de agrariërs niet direct invloed hebben. Hier werden dan ook nauwelijks oplossingen voor gevonden. Een enkele deelnemer aan de subsidieregeling heeft een goede aansprakelijkheidsregeling als voorwaarde gesteld voor deelname.

V Welke aanpassingen van de Subsidieregeling zijn nodig om meer agrariërs te bewegen hun gronden open te stellen?

Uit de enquêtes komt naar voren dat men een korte en heldere regeling wil en dat men een hogere/reële vergoeding wil ontvangen, die niet alleen is gebaseerd op productieverlies, maar ook op het leveren van een 'groene dienst'. Verder wil men weinig of geen administratie en geen registratie van bezoekers. Ook duidelijkere routeborden worden op prijs gesteld. Regelmatig contact en een vaste contactpersoon en controle instantie schept duidelijkheid en vertrouwen. Een grote drempel voor veel agrariërs om tot openstelling over te gaan lijkt de planologische schaduwwerking. Men is bang dat men geen eigen baas meer is over het land zodra er subsidie wordt gegeven voor een wandelpad. Men wil de mogelijkheid houden om het pad te sluiten bij overlast, beschadiging etc. Een ander belangrijk punt is de onbekendheid van de regeling en meer algemeen de onbekendheid van agrariërs met openstelling. Men weet veelal niet wat men kan verwachten en is daardoor huiverig om het land open te stellen.

5 Workshop

5.1 Opzet workshop

In juni 2002 is er een workshop georganiseerd om zo de verschillende belanghebbende partijen bij elkaar te brengen. Doel van de workshop was om de resultaten van de enquêtes in een breder verband te plaatsen door belanghebbenden te laten reageren op de uitkomsten hiervan. Gezien de doelstelling van het onderzoek stonden problemen en oplossingen omtrent openstelling op bedrijfsniveau centraal. Op de workshop waren vijf agrariërs aanwezig. Deze vertegenwoordiging bestond uitsluitend uit deelnemers aan de subsidieregeling, omdat het moeilijk bleek agrariërs die hun land niet hebben opengesteld bereid te vinden aanwezig te zijn. Naast de agrariërs waren er vertegenwoordigers van het ministerie van LNV, Stichting Recreatie, WLTO en Stichting Wandelplatform-LAW.

In Bijlage II wordt het programma van de workshop en de deelnemerslijst weergegeven. Tijdens de workshop zijn de resultaten van de enquêtes gepresenteerd. Daarna heeft er een discussie plaatsgevonden aan de hand van stellingen behorend bij vier thema's:

Thema: Overgaan tot openstelling

Stelling

Zonder een verhoging van de financiële vergoedingen zullen er niet meer kilometers wandelpad gerealiseerd worden, voorlichting heeft hierop geen invloed

Thema: Problemen rondom openstelling

Stelling 1

Boeren die hun land niet hebben opengesteld zien problemen die er niet zijn

Stelling 2

Boeren die hun land hebben opengesteld moeten te allen tijde mensen kunnen weren of hun wandelpad kunnen sluiten

Thema: Oplossingen

Stelling 1

Behalve de financiële vergoeding en de vereiste administratie kunnen boeren zelf alle problemen oplossen

Stelling 2

Beleidsmakers doen te weinig om boeren te helpen hun problemen rondom openstelling op te lossen

Thema: Advies

Stelling 1

Het succes van een verbeterde inpassing van wandelpaden op agrarische bedrijven staat of valt met een goede en snelle herziening van de subsidieregeling

Stelling 2

Boeren die hun land hebben opengesteld moeten collega's die hun land niet hebben opengesteld meer adviseren over de voor- en nadelen

5.2 Uitkomsten workshop

Hieronder worden de uitkomsten weergegeven van de discussies die tijdens de workshop aan de hand van de verschillende thema's ontstonden. Het is een weergave van de discussie welke gebaseerd is op uitspraken van de verschillende deelnemers aan de workshop. Het betreffen dus geen conclusies.

Thema: Overgaan tot openstelling

De aanwezige agrariërs zijn van mening dat de financiële vergoeding niet de belangrijkste reden is om het land open te stellen. Het is wel een prettige bijkomstigheid die enige verzachting biedt. Belangrijker is de praktische inpasbaarheid van wandelpaden. Agrariërs maken zelf een risicoanalyse voordat ze hun land daadwerkelijk openstellen. Je moet er als ondernemer zelf achter staan, ondanks een bepaalde inspanning die het kost, en je moet je niet te veel zorgen maken, anders doe je het niet. Als je niet graag mensen op je bedrijf hebt kun je het beter niet doen. Openstelling is ook belangrijk voor het imago van de landbouw. De vergoeding zijn nu wel te laag. De basisvergoeding is nu gebaseerd op kosten die gemaakt worden om de voorzieningen aan te leggen en de inkomensderving als gevolg van de aanleg van de wandelpaden en niet op de inspanning die wordt geleverd. De huidige gedachte is dat men wil afstappen van schadevergoeding en de dienst als zodanig wil vergoeden. De prijs van de dienst kan echter niet op de markt tot stand komen; de ondergrens ligt daarmee bij € 0,- en de bovengrens bij de koopprijs van het land. Er zal ook moeten worden geprobeerd geld van de Europese Unie te krijgen. Nadeel hiervan is dat de hoogte van vergoedingen voor openstelling daarmee ook aan Brusselse voorwaarden getoetst moeten worden.

Volgens de WLTO geldt dat wanneer er intermediairs ingeschakeld worden om vergoedingen uit te keren er een goed onderbouwd vergoedingstelsel moet zijn. WLTO is in West-Nederland samen met de ANWB en particulieren bezig om een vergoedingssysteem te ontwikkelen. De daarin beoogde vergoedingen liggen doorgaans 2x zo hoog als de door LNV betaalde vergoedingen nu. Ook moet meer worden ingespeeld op het feit dat ondernemers mogelijk ook andere activiteiten aan de paden kunnen koppelen. Het zou een goede zaak zijn als de regio's/streken als het ware offertes zouden maken voor de aanleg van wandelroutes.

Verkenningen hebben laten zien dat de hoogte van de vergoedingen wel een belangrijk aspect zijn bij openstelling. Onderzoek van LEI liet zien dat als vergoedingen hoger zijn de kans stijgt dat mensen deelnemen. Een verhoging van de vergoeding ten opzichte van de huidige situatie is niet meer dan redelijk, de huidige vergoedingen zijn doorgaans te laag. Het zou zinvol zijn niet alleen vergoedingen te verstrekken voor openstelling maar ook voor voorzieningen die nodig zijn (bankjes etc.). Daarnaast moet er eigenlijk ook betaald worden voor belemmeringen die ontstaan. De discussie over vergoedingen moet breder getrokken worden: ook eigendomsvragen en andere juridische bijzaken moeten in beeld worden gebracht. Op dit moment is het niet zinvol om meer voorlichting te geven en de publiciteit te zoeken omdat de regeling het niet toelaat dat meer mensen deelnemen; er bestaat een heel dossier van mensen die graag deel zouden willen nemen.

Thema: Problemen rondom openstelling

Het ministerie van LNV is van mening dat de problemen die agrariërs die hun land hebben opengesteld ervaren reëel zijn. Ook de angsten die onder boeren die hun land niet hebben opengesteld bestaan zijn reëel. Er moet daarom rekening worden gehouden met deze problemen en angsten. Het Wandelplatform-LAW is ook deze mening toegedaan alhoewel er ook een aantal agrariërs zijn die waarschijnlijk problemen zien die er niet zijn. Dat bewijst onder andere het hoge percentage openstellers die opnieuw tot openstelling zou overgaan. De problemen die wel reëel zijn en zeer concreet moeten worden aangepakt.

Voordat agrariërs tot openstelling over gaan, wordt er over het algemeen bij elkaar geïnformeerd. Dit is misschien dan ook de reden dat een aantal agrariërs volgens de enquête geen problemen ervaart en dat een groot percentage toch opnieuw voor openstelling zou kiezen. Als de keus gemaakt is om tot openstelling over te gaan is het vaak een goed afgewogen keus. Angst kan je het niet noemen als agrariërs niet openstellen, het is meer een rationele overweging: doe ik het wel of niet?

De WLTO is van mening dat er goed gekeken moet worden voor wie de wandelpaden bedoeld zijn. Agrariërs in het land geven aan dat opname van een wandelpad in bijvoorbeeld een gemeentebrochure zal leiden tot gebruik van het wandelpad door heel andere types wandelaars. Meer en andere typen wandelaars dan de wandelliefhebber kunnen voor ongewenste taferelen zorgen. Als een dergelijke ontwikkeling één keer is ingezet verandert het karakter van de wandelpaden totaal, terwijl je het ongewenste publiek niet achteraf kan

uitselecteren. Om deze redenen heeft het Wandelplatform-LAW destijds bijvoorbeeld de LAW-routes niet opgenomen in het NS-wandelroute boekje; ook zijn wandelingen die in het NS-boekje stonden er wel eens uit gehaald omdat ze te intensief werden gebruikt. Duidelijk is dat wanneer je ander publiek toelaat er ook andere voorzieningen noodzakelijk zijn. Bij het geven van vergoedingen moet hiermee rekening worden gehouden. Het besef is er wel dat dit punt in strijd is met de wens van onder andere LNV om meer paden te creëren en agrarische gebieden open te stellen voor 'het publiek' in het algemeen.

Thema: Oplossingen

Er is veel vraag naar extra voorzieningen langs de wandelroutes. Hier zijn vaak secundaire problemen te overwinnen. Waterschappen en gemeentes zien het meestal niet zitten om voorzieningen te onderhouden of te installeren. Boeren willen wel zelf zorgen voor voorzieningen, maar hebben hier hulp bij nodig. De agrariërs geven aan dat ze het op prijs zouden stellen wanneer er een betere communicatie tussen het Wandelplatform en de deelnemers aan de regeling tot stand zou komen. Waarom belt Wandelplatform-LAW niet eens per jaar en vraagt ons hoe het loopt? De deelnemers aan de workshop zijn het er over eens dat beleidsmakers meer zouden kunnen doen om boeren te helpen met hun problemen. Na aanleg van de routes (8 jaar geleden!) is er in een aantal gevallen nauwelijks contact geweest. Bovendien moet er meer waardering komen richting de deelnemers en moet actiever worden nagevraagd hoe alles loopt. Het blijkt echter dat Stichting Wandelplatform-LAW de afgelopen jaren alleen maar uit haar reserves heeft gewerkt. Er was kort na de oprichting nauwelijks nog support vanuit LNV. Bij LNV is op haar beurt bezuinigd op de post recreatie. Tegelijkertijd is deze post bij DLG alleen maar gegroeid. De provincies zullen daarom een steeds belangrijker stem hebben op dit terrein. Op de vraag wie de lange afstand wandelpaden in stand zal houden als Wandelplatform-LAW deze taak niet meer kan vervullen antwoordt LNV dat er geld bij de provincies is gevraagd. Deze geven echter aan dat er geen geld voor is. LNV verzekert echter dat de zorg voor het landelijk routenetwerk de taak van het rijk blijft.

Thema: Advies

Eén van de deelnemende agrariërs geeft aan dat de overheid eerst duidelijk moet maken wat ze wil. Alleen een nieuwe subsidieregeling betekent niet vanzelfsprekend dat het ook een verbetering oplevert. Een andere agrariër is van mening dat in een nieuwe regeling meer aandacht moet komen voor de begeleiding van afgesloten contracten (lange termijn evaluatie en monitoring). Nu is er te weinig contact met de overheid en tussen de boeren onderling. Als suggestie voor meer contact wordt geopperd een soort mailing list of nieuwsbrief te maken waarin zowel de wandelaars als de boeren een stem moeten krijgen.

De WLTO is geen voorstander van subsidieregelingen op dit terrein, maar wel van constructies waarbij bedrijfsleven, overheid en particulieren actief samen werken. Subsidieregelingen moeten erg goed zijn willen ze slagen en tot goed resultaat leiden. Een alternatief is bijvoorbeeld het afsluiten van gebiedscontracten waarbij groepen agrariërs als het ware een contract afsluiten met plaatselijke overheden en particuliere belangenorganisaties.

6 Discussie

De literatuurstudie heeft een beeld gegeven van de wijze waarop er in Nederland omgegaan wordt met het begrip “openstelling”. Er is al veel onderzoek naar gedaan en er zijn veel aanbevelingen gedaan over de wijze waarop men het agrarisch cultuurlandschap toegankelijker zou moeten maken voor de burger. Er zijn initiatieven van gemeenten, agrarische natuurverenigingen en ook de overheid middels de Subsidieregelingen Netwerk Landelijke Wandelpaden. In dit rapport is alleen de openstellingregeling van het ministerie van LNV en Wandelplatform-LAW onder de loep genomen. Deze heeft maar tot beperkte resultaten geleid. Het feit dat er verschillende subsidieregelingen zijn voor het stimuleren van toegankelijkheid en natuur in het landelijk gebied kan hier een oorzaak van zijn. De redenen die agrariërs noemen om al dan niet hun land voor publiek open te stellen komen ook weer terug in de enquêtes die gehouden zijn onder de twee groepen agrariërs.

De enquête die gehouden is onder deelnemers aan de openstellingregelingen heeft een goed beeld gegeven over hoe openstelling ervaren wordt. De enquête onder de deelnemers aan de praktijknetwerken van PV en PPO heeft een goed beeld gegeven van de verwachtingen die er zijn ten aanzien van openstelling. Deze lijken niet veel te verschillen alhoewel er minder problemen door deelnemers aan de openstellingregeling ervaren worden dan deze door de andere groep verwacht worden. In het geval van de enquête onder deelnemers van de praktijknetwerken kan er niet gesproken worden van een representatieve groep. Om echt een betrouwbaar beeld te krijgen van een groep agrariërs die hun land niet hebben opengesteld zou er een meer representatieve steekproef genomen moeten zijn. Dit bleek echter moeilijker te realiseren vanuit kosten oogpunt bezien. Echter, de uitkomsten van deze enquête laten wel een heel diverse groep agrariërs zien. Dit is ook niet vreemd aangezien er naar gestreefd wordt om ook een diverse groep agrariërs te selecteren voor de diverse praktijknetwerken.

De uitkomsten van de enquête die betrekking hebben op de redenen van agrariërs om hun land al dan niet open te stellen laten in eerste instantie een tegenstrijdig beeld zien. De conclusie die later in dit rapport aan dit aspect verbonden wordt is gebaseerd op het feit dat er een ranking is gemaakt van de redenen die het meest genoemd werden op de plaatsen 1 t/m 3.

De workshop stond in het teken van de presentatie van de resultaten van de twee enquêtes en discussie aan de hand van vier verschillende thema's. Onder de deelnemers waren vijf agrariërs welke echter allemaal hun land opengesteld hadden. Het bleek niet mogelijk om agrariërs die hun land niet hadden opengesteld bereid te vinden de bijeenkomst bij te wonen. Een inbreng van één van de groepen die geïnterviewd werd zijn was er dus niet. Wat ook al in de enquête naar voren kwam bleek ook nu, namelijk dat die agrariërs die hun land opengesteld hebben de problemen niet als onoverkomelijk ervaren en dat de voordelen voor hen zwaarder wegen dan de nadelen.

Tijdens de workshop kwamen ook een aantal onderwerpen naar voren die niet in de enquêtes naar voren gekomen waren. Zo bleek een belangrijk punt te zijn de vrees van een toename van een ander type gebruiker van de wandelpaden. Dit als gevolg van opname van de wandelroutes in advertenties en folders van gemeenten en dergelijke. Uit de workshop bleek ook dat er nogal wat onzekerheid is over de toekomst van het Wandelplatform-LAW. Ondanks het feit dat het ministerie van LNV zegt het voortbestaan van het landelijk netwerk van wandelpaden te waarborgen lijkt het Wandelplatform-LAW in een moeilijke (financiële) positie te verkeren. De positie waarin ze verkeert geeft weinig ruimte om te werken aan een uitbreiding van het aantal wandelpaden.

7 Conclusies en aanbevelingen

7.1 Conclusies

- De omvang van openstelling van agrarische gronden via de van de overheid is beperkt, onder andere vanwege de beperkte mogelijkheden van toepassing van de regeling voor individuele agrariërs.
- De belangrijkste redenen voor agrariërs om hun land open te stellen voor publiek zijn niet zozeer de beschikbare financiële vergoedingen, maar de verbetering van het imago van de landbouwsector.
- Er zijn geen opvallende verschillen tussen de problemen van agrariërs die hun land niet hebben opengesteld en van agrariërs die hun land wel hebben opengesteld.
- De huidige openstellers ervaren de problemen niet als onoverkomelijk gezien het feit dat 85 % van de agrariërs die hun land hebben opengesteld, aangeeft opnieuw tot openstelling over te gaan.
- De agrariërs die hun land niet hebben opengesteld zijn niet of nauwelijks bekend met mogelijkheden van openstelling.

7.2 Aanbevelingen

- In de Nederlandse situatie zijn er aparte subsidieregelingen voor agrarisch natuurbeheer en toegankelijkheid van agrarische gronden. Wanneer deze geïntegreerd zouden worden zou dit het draagvlak onder recreanten om een (financiële) bijdrage te leveren aan deze voorzieningen kunnen vergroten aangezien er dan ook duidelijk profijt is van de (financiële) bijdrage.
- Met betrekking tot voorlichting is het van belang dat agrariërs hierin een belangrijke rol vervullen. Het blijkt dat agrariërs die hun land hebben opengesteld geen onoverkomelijke problemen ervaren en dat het overgrote deel opnieuw tot openstelling over zou gaan als dit hen gevraagd zou worden. Agrariërs zelf zijn dus de beste ambassadeurs. Het creëren van draagvlak voor openstelling van agrarische gronden moet van onderaf gebeuren.
- De nieuwe subsidieregeling moet helder en pragmatisch zijn; geen grote uitvoeringslasten hebben; gebruik maken van praktische en de juiste intermediairs. Er bestaat nu een duidelijk spanningsveld tussen rijk en provincie wat betreft de verantwoordelijkheid voor het onderwerp openstelling. LNV moet een sturende rol spelen in de oplossing van dit knelpunt.
- Bij de herziening van de Subsidieregeling Netwerk Landelijke Wandelpaden zouden de wensen en ideeën van agrariërs moeten worden meegenomen. Deze hebben praktijkervaring en weten waar de knelpunten zitten. De regeling moet helder en duidelijk zijn.
- Wanneer ook korte routes worden opgenomen in de nieuwe subsidieregeling lijkt het verstandig om hiervoor regionale medewerkers in te schakelen. Deze mensen weten wat er in de streek leeft.
- Terugkoppeling tussen de formele regeling en het functioneren in de praktijk is essentieel – een goed informatienetwerk en contacten zijn belangrijk.
- Er dient op korte termijn duidelijkheid te komen over de positie van Wandelplatform-LAW. Alhoewel er beleidsmatig nog steeds steun is vanuit het ministerie van LNV voor het werk dat de stichting verricht op het gebied van realisatie van wandelpaden, lijkt de positie van het Wandelplatform nog steeds onzeker.
- De uitkomsten van de workshop geven aanleiding om te zeggen dat voorlichting en uitbreiding van het aantal wandelpaden op agrarische gronden via de Subsidieregeling niet zinvol is zolang het Wandelplatform-LAW niet in staat is haar taken naar behoren uit te voeren vanwege ontoereikende financiering.

Bijlage I Resultaten enquêtes

De vragen 1 t/m 6 waren gelijk voor beide enquêtes

Tabel 2

Vraag 1 Leeftijd van de ondernemer				
	Opengesteld (n=28)		Niet opengesteld (n=24)	
	Aantal	%	Aantal	%
<30 jaar	0	0	0	0
31-50 jaar	21	75	18	78
>50 jaar	7	25	5	22
	28	100	23	100

Tabel 3

Vraag 2 Type landbouwbedrijf				
	Opengesteld (n=28)		Niet opengesteld (n=24)	
	Aantal	%	Aantal	%
Gangbaar Akkerbouw	6	21	5	21
Gangbaar Veehouderij	15	54	6	25
Gangbaar Gemengd	2	7	2	8
Gangbaar Geïntegreerd	2	7	1	4
Geïntegreerd Gemengd	-	-	1	4
Biologisch Akkerbouw	-	-	2	8
Biologische Veehouderij	2	7	3	13
Biologisch Gemengd	-	-	1	4
Biologisch Dynamisch	1	4	3	13
	28	100	24	100

Tabel 4

Vraag 3 Wat is de omvang van het bedrijf?				
	Opengesteld (n=28)		Niet opengesteld (n=24)	
	Aantal	%	Aantal	%
<20 ha	1	4	1	4
21-40 ha	11	39	8	33
>40 ha	16	57	15	63
	28	100	24	100

Tabel 5

Vraag 4 Is er een bedrijfsopvolger?				
	Opengesteld (n=28)		Niet opengesteld (n=24)	
	Aantal	%	Aantal	%
Ja	11	39	13	54
Nee	10	36	8	33
Anders	7*	25	3**	13
	28	100	24	100

* onduidelijk, misschien

** onduidelijk, bedrijf is net overgenomen door opvolger

Tabel 6

Vraag 5 Zijn er andere bronnen van inkomsten?				
	Opengesteld (n=28)		Niet opengesteld (n=24)	
	Aantal	%	Aantal	%
Ja	20	71	17	71
Nee	8	29	7	29
	28	100	24	100

Tabel 7

Vraag 6 Welke andere bronnen van inkomsten? (meerdere antwoorden mogelijk)				
	Opengesteld (n=20 van 28)		Niet opengesteld (n=16 van 24)	
	Aantal	%	Aantal	%
Werk buitenshuis	5	16	5	17
Verkoop aan huis	3	9	4	13
Organiseren activiteiten	7	22	6	20
Agrarisch natuurbeheer	11	34	8	27
Anders	6*	19	7**	23
	32	100	30	100

- * o.a. agrarisch werk buitenshuis, pacht, bestuurswerk
 ** o.a. agrarisch werk buitenshuis, windenergie, huur, bestuurswerk

Resultaten van de vragen aan agrariërs van opengestelde bedrijven

Onderstaande vragen (7 t/m 22) waren zowel van toepassing op die groep agrariërs die hun land hebben opengesteld via de Subsidieregeling (enquête 1, 23 agrariërs) als op agrariërs die hun land op een andere wijze hadden opengesteld (enquête 2, 5 agrariërs).

Tabel 8

Vraag 7 Via welke weg bent u tot openstelling overgegaan? (n=28)		
	Aantal	%
Via particuliere org.	8	29
Via overheid	4	14
Via collega's	4	14
Anders	12*	43
	28	100

* o.a. eigen initiatief, agrarisch natuurvereniging, artikel in vakblad/krant

Tabel 9

Vraag 8 Hoeveel meter wandelpad is gesubsidieerd en hoeveel meter niet-gesubsidieerd? (n=28)			
	Aantal meter wandelpad	Waarvan gesubsidieerd	Waarvan niet-gesubsidieerd
Totale lengte	30.625	21.875	8.750
Gem. lengte per bedrijf	1.094	875	219

Tabel 10

Vraag 9 Hoe lang loopt de overeenkomst? (n=27)		
	Aantal	%
<3 jaar	6	11
3-7 jaar	11	37
> 7 jaar	10	33
	27	100

De **vragen 10 t/m 12** zijn opgenomen in de resultaten van de vragen die weliswaar verschillend waren voor de twee enquêtes maar toch nadrukkelijk verband hielden

Tabel 11

Vraag 13 Hoe bent u omgegaan met de problemen die u gesignaleerd hebt (n=17 van 28)		
	Aantal	%
Ik heb me niet druk gemaakt	7	41
Ik ben op zoek gegaan naar oplossingen	10	59
	17	100

Tabel 12

Vraag 14 Geef een korte toelichting op vraag 13 (n=9 van 28)	
De volgende antwoorden werden o.a. gegeven:	
- Contact opgenomen met Stichting Wandelplatform-LAW	
- Borden geplaatst	
- Recreanten met loslopende honden aangesproken	
- Zelf zwerfvuil opgeruimd	
- In overleg getreden met collega's	

Vraag 15 is opgenomen in de resultaten van de vragen die weliswaar verschillend waren voor de twee enquêtes maar toch nadrukkelijk verband hielden

Tabel 13

Vraag 16 Zou u opnieuw tot openstelling overgaan? (n=28)		
	Aantal	%
Ja	24	86
Nee (ga door met vraag 19)	0	0
Weet ik niet (ga door met vraag 19)	4	14
	28	100

Tabel 14

Vraag 17 Wat zouden dan uw overwegingen zijn? (n=24) (meerdere antwoorden mogelijk)		
	Aantal	%
Ik ondervind plezier aan openstelling	7	16
Verbetering van sectorimago	20	44
Financiële vergoedingen	9	20
Belang van toekomst van bedrijf	5	11
Anders	4*	9
	45	100

* o.a. maatschappelijke verantwoording, het geeft bekendheid aan mijn kampeerterrein

Tabel 15

Vraag 18 Aan welke voorwaarden zou moeten worden voldaan om opnieuw tot openstelling over te gaan? (n=16 van 24)
De volgende antwoorden werden o.a. gegeven:
- Hogere vergoeding / reële vergoeding
- Geen registratie van bezoekers
- Aparte vergoeding voor onderhoud van faciliteiten
- Meer toezicht
- Onderzoek naar risico's verspreiding dierziektes
- Geen planologische risico's
- Zelfde voorwaarden als nu
- Duidelijkere routeborden

Tabel 16

Vraag 19 U gaf aan dat u niet zou weten of u opnieuw tot openstelling zou overgaan of dit helemaal niet zou doen. Waarom niet, of waar hangt dat vanaf? (n=4)
De volgende antwoorden werden o.a. gegeven:
- Afhankelijk van de vergoeding, het product natuur mag meer dan marktconform worden betaald
- Afhankelijk van strengere regels in de landbouw i.v.m. MKZ crisis
- Afhankelijk van verbetering bewegwijzering en gedragsregels
- Afhankelijk van overlast door honden

De **vragen 20 t/m 22** zijn opgenomen in de resultaten van de vragen die weliswaar verschillend waren voor de twee enquêtes maar toch nadrukkelijk verband hielden

Resultaten van de vragen aan agrariërs van niet-opengestelde bedrijven

Onderstaande vragen (7 t/m 19) waren alleen van toepassing op die groep agrariërs die hun land niet hebben opengesteld (enquête 2).

Tabel 17

Vraag 7 Bent u bekend met de Subsidieregeling en / of Stichting Wandelplatform-LAW? (n=24)		
	Aantal	%
Ja, met beide.	2	8
Ja, alleen met subsidieregeling	0	0
Ja, alleen met LAW	2	8
Nee, met geen van beide	20	83
	24	100

Vraag 8: n.v.t.

Tabel 18

Vraag 9 Welke situatie m.b.t. openstelling is op u van toepassing (n=24)		
	Aantal	%
Ik heb mijn land in het verleden wel opengesteld maar doe dat nu niet meer	0	0
Ik heb mijn land in het verleden nog nooit opengesteld	7	29
Ik heb mijn land niet opengesteld en zal dat ook nooit doen	14	58
Anders	3*	13
	24	100

* eerst meer willen weten, land is wel toegankelijk maar niet vanzelfsprekend, recreanten gaan onder begeleiding het land in

Tabel 19

Vraag 10 Wat was / is de reden om uw land niet open te stellen (n=24)		
	Aantal	%
Ik weet er te weinig van	13	54
Ik voorzie problemen	4	17
Ik zie het nut niet	2	8
Ik wil wel, maar kom niet in aanmerking voor	0	0
Anders	5*	21
	24	100

* angst voor automatische 'right of way, angst voor gezondheid veestapel, drempel te hoog, nooit over nagedacht, land ligt te afgelegen, aantasting privacy

Tabel 20

Vraag 11 In welke van de volgende opmerkingen kunt u zich vinden? (n=24) (meerdere antwoorden mogelijk)		
	Aantal	%
Openstelling is leuk voor de wandelaar maar lastig voor de boer	8	28
Openstellen is goed voor het imago	15	52
Geen van beiden	4	14
Anders	2*	7
	29	100

* recreanten stellen zich gauw dwingend op i.p.v. als gast, zie nog geen concrete mogelijkheden

De vragen 12 t/m 15 zijn opgenomen in de resultaten van de vragen die weliswaar verschillend waren voor de twee enquêtes maar toch nadrukkelijk verband hielden

Tabel 21

Vraag 16 Bent u, na het lezen van de suggesties voor oplossingen van gedachte verandert t.a.v. openstelling? (n=23)		
	Aantal	%
Ja	2	9
Nee	12	52
Hangt er van af	9	39
	23	100

Tabel 22

Vraag 17 Geef een korte toelichting op vraag 16 (n=19 van 23)	
De volgende antwoorden werden o.a. gegeven:	
Ja	- wil wel openstellen, maar bij moedwillige schade geen toestemming meer geven om over bedrijf te wandelen
	- openstelling past mij niet
Nee	- zie geen verandering
	- zie nog steeds meer nadelen dan voordelen
	- vanaf bestaande paden is net zo veel te zien als vanaf het bedrijf
	- brengt te veel papierwerk met zich mee
Hangt er vanaf	- als overlast niet acceptabel is onmiddellijk stoppen
	- als er vergoeding wordt gegeven wordt het een recht en ben je geen eigen baas meer op je land
	- openstelling is nieuw voor mij, wil eerst meer weten
	- openstelling mag uitvoering van werk niet hinderen

De vragen 18 en 19 zijn opgenomen in de resultaten van de vragen die weliswaar verschillend waren voor de twee enquêtes maar toch nadrukkelijk verband hielden

Onderstaande vragen werden weliswaar verschillend geformuleerd voor de verschillende groepen (enquête 1 + 2) maar er was een duidelijk verband. In onderstaande tabellen wordt geprobeerd dit verband aan te geven door de betreffende vragen en antwoorden samen in één tabel te presenteren.

Tabel 23

	Opengestelde bedrijven		Niet opengestelde bedrijven	
	Vraag 10 Wat was / is de reden om uw land open te stellen / een overeenkomst met Stichting Wandelplatform-LAW aan te gaan? (n=28) (meerdere antwoorden mogelijk)		Vraag 13 Welke voordelen zijn er volgens u verbonden aan openstelling? (n=24) (meerdere antwoorden mogelijk)	
	Aantal	%	Aantal	%
Middel tot duurzaam landschapsbeheer	4	8	6	11
Voorzien in een behoefte	8	16	8	14
Verbetering sectorimago	10	20	17	30
Alternatief landbouwproduct bieden	7	14	10	18
Financiële vergoeding	15	31	11	20
Anders	5	10	4	7
	49	100	56	100

Tabel 24

	Opengestelde bedrijven		Niet opengestelde bedrijven	
	Vraag 11 Aantal keer dat een reden nummer 1, 2 of 3 is (n=28)		Vraag 14 Aantal keer dat een reden nummer 1, 2 of 3 is (n=24)	
	Som	%	som	%
Financiële vergoeding	17	23	16	28
Verbetering sectorimago	23	31	17	29
Alternatief landbouwproduct	6	8	13	22
Middel tot duurzaam	11	15	7	12
Voorzien in een behoefte	13	18	5	9
Anders	4	5	0	0
	100		100	

Tabel 25

	Opengestelde bedrijven		Niet opengestelde bedrijven	
	Vraag 12 Komt u problemen tegen, en zo ja welke? (n=28) (meerdere antwoorden mogelijk)		Vraag 12 Met welke problemen denkt u geconfronteerd te worden (n=24) (meerdere antwoorden mogelijk)	
	Aantal	%	Aantal	%
Ik kom geen problemen tegen	11	19	2	3
Aansprakelijkheid is onduidelijk	5	9	2	3
Financiële regeling is beperkt	4	7	6	9
Privacy loopt gevaar	3	5	7	11
Overlast door wandelaars	6	11	8	12
Verstoring van vee	8	14	9	14
Beschadiging van eigendommen	4	7	6	9
Administratieve afhandeling	5	9	4	6
Negatieve gevolgen voor de			4	6
Ik weet er nog te weinig van om	x	x	10	15
Anders	11*	19	4**	11
	57	100	65	100

* o.a. wandelaars bemoeien zich met het werk, verplichte registratie van bezoekers n.a.v. MKZ crisis, niet wandelaars maken gebruik van het pad, particulier initiatief wordt ongeraagd overgenomen door de overheid

** o.a. dat het een recht wordt om over het land te lopen, overbrengen van veeziekten, door de grote recreatiedruk ontstaat er waarschijnlijk overlast wat afbreuk doet aan de belevingswaarde van een pad over het land

Tabel 26

	Opengestelde bedrijven		Niet opengestelde bedrijven	
	Vraag 15 Is er een oplossing gevonden voor de volgende problemen: (n=13 van 28) (meerdere antwoorden mogelijk)		Vraag 15 Kunt u een oplossing bedenken voor de volgende problemen: (n=18 van 24) (meerdere antwoorden mogelijk)	
	Ja	%	Ja	%
Onduidelijke aansprakelijkheid	2	11	13	16
Beperkte financiële regeling	1	6	12	15
Privacy	1	6	x	x
Overlast door wandelaars	3	17	15	19
Verstoring van vee	6	33	13	16
Beschadiging eigendommen	5	28	13	16
Administratieve afhandeling	0	0	14	18
	18	100	80	100

Tabel 27

	Opengestelde bedrijven	Niet opengestelde bedrijven
	Oplossing	Gesuggereerde oplossing
Onduidelijke aansprakelijkheid	- goede regeling als voorwaarde stellen - contract pas tekenen als het geregeld is	- collectieve verzekering voor alle deelnemers - landelijke regeling - geen aansprakelijkheid - aansprakelijkheid door overheid
Beperkte financiële regeling	- route aanleggen waar je weinig werk aan hebt	- vergoedingen verhogen - ook vergoeding voor het landschap en niet alleen voor productieverlies - wandelaars laten betalen - deel opbrengst wandelkaarten etc voor boeren
Privacy	- plaatsen van een scherm	x
Overlast door wandelaars	- zwerfvuilopruiactie i.s.m. scouting - zelf afval opruimen - recreanten aanspreken	- sluiten van pad - duidelijke instructieborden
Verstoring van vee	- honden verplicht aanlijnen - borden plaatsen - haag met doorns planten - recreanten aanspreken	- voorzichtig zijn met openstellen van gedeelten met vee - honden niet toelaten of verplicht laten aanlijnen - niet openstellen
Beschadiging eigendommen	- zelf schade repareren - borden plaatsen	- pad sluiten - borden plaatsen - schadeloosstelling - wandelaar aansprakelijk stellen / beboeten - registratie/identificatie recreanten - recreant toegang laten betalen
Administratieve afhandeling	-	- minder regelgeving - geen administratie (bij de agrariër) - vergoeding op basis van vertrouwen (steekproefcontrole) - eenvoudige regels - snelle uitbetaling (automatisch)

Tabel 28

	Opengestelde bedrijven		Niet opengestelde bedrijven	
	Vraag 20 Wat betekent een herziening van de subsidieregeling voor u? (n=23)		Vraag 18 Als de voorgestelde wijzigingen in de subsidieregeling daadwerkelijk doorgevoerd worden, wat zou dit dan betekenen voor uw houding t.a.v. openstelling? (n=24)	
	Aantal	%	Aantal	%
Veel, ik twijfelde, maar zou de overeenkomst nu wel verlengen	4	18	Veel, ik twijfelde maar deze wijzigingen zouden mij stimuleren	0
Niets	12	55	Niets	6
Veel, ik zou wandelvoorzieningen uitbreiden	6	27	Niets, want ik komt niet in aanmerking voor een LAW-pad	7
Anders	x	x	Anders	7*
	22	100		20
				100

* weet er nog te weinig van, meer informatie nodig, voor daadwerkelijk openstellen eerst een plan voor mijn bedrijf beoordelen

Tabel 29

Opengestelde bedrijven	Niet opengestelde bedrijven
Vraag 22 Advies aan beleidsmakers	Vraag 19 Advies aan beleidsmakers
- geef duidelijke uiteenzetting van de mogelijkheden	- streef naar een zo breed mogelijk gebruik van openbare ruimtes
- wees nuchter	- breng ook recreant waardering en respect bij d.m.v. voorlichting
- geef betere voorlichting en hogere vergoeding	- spreek taal van de boeren
- boeren op de juiste manier benaderen (bijv. door een boer die al wandelpaden heeft)	- geen poespas
- houdt respect en begrip voor de ondernemer, men investeert veel vermogen met weinig rendement	- geef mogelijkheid om mensen te weren
- betere feedback geven	- ga praten met boeren die hun land hebben opengesteld en veel problemen ervaren
- uitbreiding Programma beheer met (extensief) recreatief gebruik van randen	- hogere vergoedingen
- maak ook gebruik van schouwpaden langs sloten en beken en onderhoudsstroken langs houtwallen	- geen administratie bij de boer
- herstel verdwenen paden, zoals kerkpaden	- meer bekendheid /voorlichting
- zorg voor 1 contactpersoon en 1 controle instantie	- duidelijke, korte regels
- houdt regelmatig contact met agrariërs	- geef mogelijkheid om tussentijds te stoppen
- voorkom planologische schaduwwerking	- maak het ook aantrekkelijk voor de boer, niet alleen voor de wandelaar
- stel flexibele regels op	

Tabel 30

Opengestelde bedrijven
Vraag 22 Advies aan agrariërs
- overweeg het goed, je levert wel vrijheid en rust in
- heb geen koudwatervrees
- je kunt gerust mensen over je bedrijf laten wandelen, het zijn overwegend nette mensen die van natuur houden
- pleit voor toezicht en vuilopruimkosten
- het verruimt je blik op de samenleving
- hou zelf het heft in handen en wees ondernemer
- vraag voldoende info over de mogelijkheden en gevolgen
- maak voorzieningen voor wandelaars en niet voor minder gewenste groepen
- maak goede afspraken
- doen!

Bijlage II Programma en lijst met deelnemers workshop

va. 13.00	Ontvangst
13.30	Aanvang workshop, welkom, voorstelronde en afbakening project
13.45	Uitleg verloop van de workshop
13.50	Uitleg van het project
14.00	Presentatie van de resultaten ¹
14.30	Discussie ² (a.h.v. stelling 1+2)
15.00	Pauze
15.15	Voortgang discussie (a.h.v. stelling 3+4)
15.45	Afronden en samenvatten van de discussie ³
16.00	Afrondende gesprekken ⁴
16.30	Afsluiting

- ¹ Tijdens de presentatie is er gelegenheid om verduidelijkende vragen te stellen, discussie volgt later
- ² Aan de hand van 4 stellingen, gekoppeld aan 4 thema's, wordt een discussie gehouden (in volgorde van behandeling):
- 1 Stelling: 1
Waarom **openstelling** → Wat is de reden dat boeren besluiten hun land open te stellen voor wandelend publiek? Zijn het alleen maar de financiële vergoedingen of spelen ook andere factoren een rol?
  - 2 Stelling: 2a + 2b
Welke **problemen** komen er om de hoek kijken wanneer agrariërs over gaan tot openstelling? Bij dit thema dient de eerste insteek het bedrijfsniveau te zijn. Wat zijn de problemen die agrariërs zelf kunnen oplossen? Hierna kan de discussie breder worden getrokken naar problemen die van doen hebben met het (overheids)beleid m.b.t. openstelling.
  - 3 Stelling: 3a + 3b
Wat zijn de **oplossingen** die bedacht kunnen worden voor de genoemde problemen? Ook hier weer eerst de insteek op bedrijfsniveau.
  - 4 Stelling: 4a +4b
Advies richting boeren en beleidsmakers. In de enquête gaven agrariërs tips aan boeren en beleidsmakers m.b.t. openstelling. Een aantal van die tips zal op tafel gelegd worden en hier kan vervolgens over gediscussieerd worden. Hierbij kan gedacht worden aan een discussie over het combineren van functies zoals natuur, schouwpaden, wandelpaden, onderhoudsstroken enz.
- ³ In deze samenvatting moet naar voren komen wat de uitkomst is van de voorgaande discussie. Als het lukt moet ook duidelijk worden welke van de deelnemende partijen wat moet doen.
- ⁴ Tijdens deze afrondende gesprekken krijgen alle deelnemers het woord, willen en kunnen ze doen wat ze moeten doen gezien de conclusies die getrokken zijn in de samenvatting (noot 3)

Discussieleider:	Dhr. T. Vellinga	Dienst Landelijk Gebied
Deelnemers:	Dhr. F.M.B. van der Lande Dhr. H. Schoenmaker Dhr. J. Aantjes Dhr. A.D. Oskam Dhr. A.K. Damsteegt Dhr. H. D. Hupkes Dhr. H. Ghijssels Dhr. Kuijken Mw. M. van Middelkoop	melkveehouder in Alphen en Riel akkerbouwer in Borger melkveehouder in Streefkerk melkveehouder in Bergambacht melkveehouder in Nieuw Lekkerland directeur van Stichting Wandelplatform-LAW beleidsmedewerker WLTO Noord-Holland senior beleidsmedewerker bij LNV directie GRR projectmedewerker bij Stichting Recreatie
Onderzoekers:	Dhr. G. Migchels, Dhr. M. Kommers Dhr. G. Hopster	projectmanager Multifunctionele Landbouw, Praktijkonderzoek Veehouderij onderzoeker, Praktijkonderzoek Veehouderij onderzoeker, Praktijkonderzoek Plant & Omgeving
Notulist:	Mw. M. Boekhoff	onderzoeker, Praktijkonderzoek Veehouderij

Literatuur

Bussel, W. van (1999). Toerisme & recreatie in het landelijk gebied. Marktverkenning. Toerisme & Recreatie AVN. Voorschoten, Nederland.

Garrod, G., K. Willis, M. Raley en M. Rudden (1998). Economic evaluation of access provisions in the Maff agri-environment schemes. Final report to the Ministry of Agriculture, Fisheries and Food. University of Newcastle upon Tyne. Newcastle, Groot-Brittannië

Grontmij, (1995). Bos en natuur: 'Open of gesloten'; inventarisatie openstelling en toegankelijkheid bos- en natuurterreinen in Nederland. Grontmij, afdeling ruimtelijke ordening. Zeist, Nederland.

Hofsink, H. C. en H. M. Borgstein (2001). Amsterdam en haar Ommelanden; wat willen de bezoekers? Landbouw Economisch Instituut (LEI), rapportnummer 4.01.05. Den Haag, Nederland.

IKC (1993). Handboek voor de rundveehouderij. LNV, Informatie en Kennis Centrum Veehouderij. Publicatie nr. 35.

IKC (1998). Uitbreiding wandelmogelijkheden op agrarisch terrein. Kansen en belemmeringen. LNV, Informatie en KennisCentrum. Ede, Nederland.

Korevaar, H. (2001). Recreatie en Multifunctionele Landbouw. Verslag van workshop gehouden op 13 juni te Wageningen en vervolgbespreking op 20 september te Winterswijk. Plant Research International, nota 86. Wageningen, Nederland.

Kouliil, M, C. C. van, J. L. Teeuwen en M. J. Voskuilen (1997). Aanbod van agrotourisme in Nederland. LEI_DLO, publicatienummer 2.210. Den Haag, Nederland.

Leiden, G. F. C van (1997). Openstelling en toegankelijkheid van het agrarisch gebied. Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek, IBN-rapport 297. Wageningen, Nederland

LNV (2002). Structuurschema Groene Ruimte 2. Samen werken aan groen Nederland. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Den Haag, Nederland.

LNV (1997). Verkenning Agrotourisme. Agrotourisme, een boeiend perspectief voor wie het past. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Den Haag, Nederland.

Moerdijk, L. (1995). Voet bij stuk; de betekenis van wet- en regelgeving voor vrije wandelaars. Wetenschapswinkel, Wageningen Universiteit. Wageningen

Payne, M. A. (1985) Public access to the Scottish Countryside: commonsense on our uncommon laws. Technical note. Edinburgh School of Agriculture. Edinburgh, Groot-Brittannië.

Ploeg, B. van der, H. C. Hofsink en C. Teeuwen (2000). Te voet door de velden; draagvlak openstelling agrarische gronden voor recreatie. LEI, rapportnummer 4.00.14. Den Haag, Nederland.